

สร้างสรรค์มาจากเหมืองฝายล้านนา

สราวุธ รูปิน

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ มล. สุรสวัสดิ์ ศุขสวัสดิ์¹

สาขาวิชาศิลปะและการออกแบบ

คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

บทคัดย่อ

การศึกษาภูมิปัญญาเหมืองฝายล้านนาในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่สา ตำบลแม่แรม อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ฝายโบราณที่ชาวบ้านใช้สำหรับการเกษตรมาตั้งแต่อดีตนั้น ปัจจุบันเปลี่ยนรูปแบบการใช้น้ำเพื่อผลิตเป็นน้ำประปามากกว่าการใช้ในการเกษตร ซึ่งความต้องการใช้น้ำเพิ่มขึ้นในทุกๆ ปี การละทิ้งเหมืองฝายและแหล่งน้ำชุมชนก่อให้เกิดปัญหาการแย่งชิงน้ำ ในช่วงฤดูแล้งน้ำมีปริมาณน้อยไม่เพียงพอกับการใช้เพาะปลูก อุปโภคและบริโภคในทางกลับกันช่วงฤดูฝนน้ำป่าไหลหลากท่วมบ้านเรือนเรือนเรือกสวนไร่ นา สถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติอย่างน้ำตกแม่สาต้องปิดบริการชั่วคราว การศึกษาและดำเนินการวิจัยได้ประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาเหมืองฝายเพื่อจัดเป็นกิจกรรมการกระตุ้นจิตสำนึกชุมชนให้เกิดความรักและหวงแหนแหล่งน้ำชุมชน โดยการ

¹ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

ปลูกต้นไม้เพื่อฟื้นคืนผืนป่าเสื่อมโทรม สร้างฝายขนาดเล็กในลำห้วยสาขาที่ไหลมายังแม่น้ำ ฝายขนาดเล็กที่กระจายตัวไปตามไหล่เขาช่วยในการกักเก็บน้ำให้มีใช้ในช่วงฤดูแล้ง และชะลอความเชี่ยวกรากของกระแสน้ำในช่วงฝนตกหนัก การฟื้นฟูระบบเหมืองฝายมีกลุ่มเยาวชนคนรุ่นใหม่และคณะบุคคลภายนอกเป็นแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้ชุมชนเกิดความตระหนักถึงการแก้วิกฤตการณ์น้ำ ความสำนึกร่วมของวัฒนธรรมเหมืองฝายเป็นปัจจัยส่งเสริมให้ชุมชนได้กลับมาฟื้นฟูแหล่งน้ำอีกครั้งผ่านพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ และสืบทอดน้ำ

จากการศึกษาระบบเหมืองฝายและการจัดกิจกรรมร่วมกับชุมชนได้นำองค์ความรู้มาสร้างสรรค์เป็นผลงานศิลปะในชุด “เหมืองฝายสายน้ำแห่งภูมิปัญญา ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ” โดยการใช้ระบบการกักเก็บ ไหลเวียน และลดหลั่นของน้ำจากภูมิปัญญาเหมืองฝาย ใช้วัสดุไม้ไผ่ ปูน หิน ดิน และทรายนำมาจัดวางเข้ากับสภาพสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ซึ่งพบว่าเมื่อยามที่มีแสงอาทิตย์ส่องมากระทบผิวน้ำที่กำลังกระเพื่อมไหลและลดหลั่นเป็นชั้นๆ นั้น ได้สร้างความระยิบระยับปรากฏขึ้นบนฉากผนังและสภาพสิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่จัดวางเอาไว้โดยรอบ แสงสะท้อนมีการเคลื่อนไหวไปในทิศทางเดียวกัน หรือบางครั้งสวนทางและขัดแย้งกัน ท้ายสุดจางหายไปตามวัฏจักรแห่งกาลเวลา สร้างสภาวะอารมณ์ความรู้สึกที่ไม่สามารถบังคับควบคุมธรรมชาติไว้ได้

คำสำคัญ : ฟื้นฟูแหล่งน้ำชุมชน, สร้างสรรค์งานศิลปะร่วมสมัยจากภูมิปัญญาเหมืองฝายล้านนา

Creation from Lanna Irrigation Weirs

Sarawut Roopin

Emeritus Professor ML. Surasawasdi Sooksawasdi²

Program in Arts and Design,

Faculty of Fine Arts, Chiang Mai University

ABSTRACT

From this study on Lanna wisdom of irrigation ditches and weirs in Mae Sa River Basin, Mae Raem Sub-district, Mae Rim District, Chiang Mai Province, it is discovered that ancient weirs that the locals have used for agricultural purposes since the past have been changed in term of the mode of utilization from agricultural purposes to the production of pipe water. Since the need for water increases every year, the abandonment of weirs and water sources in communities causes the problems related to water conflicts. In

² Advisor

drought seasons, the amount of water does not meet the need for water for agricultural works and consumption. On the contrary, during a rainy season, wild water floods over agricultural fields, and households, and natural tourist attractions such as Mae Sa waterfall have to be temporarily closed. In this study and research project, the weir-related wisdoms are applied to the arrangement of activities to encourage members of related communities to treasure water sources of communities through the activities of forestation (to grow trees in deforested areas), and to build small weirs in branch streams that run to the main river. Small weirs in the unmanaged regions of a mountain help retain water during a dry season and slowdown water flow when there is a heavy rain. The power of youths and other people will be important forces that urge communities to be aware of the solutions to water crises and to have common awareness in the weir-based traditions that will be factors that make people rehabilitate water sources again through the rites of worship to the water spirits and to bless water.

From the study on weir and ditch systems and the arrangement of activities with the communities, the attained bodies of knowledge are implemented to the creation of art works in the 'Ditches and Weirs, Flow of Wisdoms between Human Beings and Mother

Nature' Project that uses the systems of water retention, circulation and flow from wisdoms of weirs. The used materials are bamboo sticks, cement, soil, rock and sand that are aligned with natural environs. It is apparent that when the light has a contact with the surface of water that is running to the direction of the flows from upper levels to lower ones, there is glittering light reflected on the walls and natural environs around the works. The reflections of light move into the same directions sometimes and different directions sometimes, the end fades away over time. People acknowledge that they cannot take control the natural.

Keywords : Rehabilitation of Water Sources of Communities, Creation of Contemporary Art Works from Lanna Weir Wisdoms

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

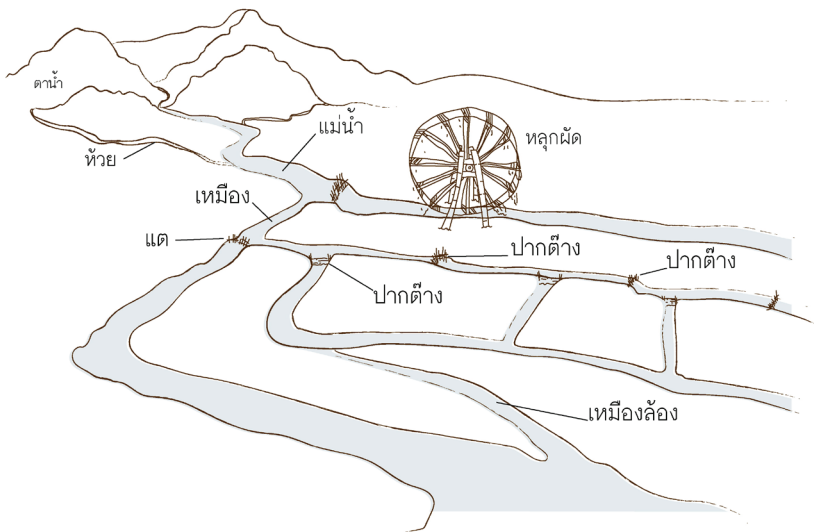
ฝาย คือเขื่อนกั้นน้ำ สร้างจากวัสดุไม้ไผ่ ไม้ หรือหินเพื่อยกระดับน้ำส่งไปตามลำเหมืองเพื่อจ่ายน้ำเข้าไปยังที่นา การรวมตัวเป็นองค์กรโดยมีการจัดการน้ำทางการเกษตรนี้ล้านาเรียกว่า เหมืองฝาย มีประวัติความเป็นมายาวนานกว่า 800 ปี ดังปรากฏในตำนานสิงหนวัติกุมาร กล่าวว่าศักราช 512 (พ.ศ. 1693) พญาเชียงแห่งเมืองโยนกนคร ตั้งอยู่ฝั่งน้ำแม่ น้ำสาย (ปัจจุบัน คืออำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย) ได้ให้ชาวเมืองขุดเหมืองใหญ่จากแม่น้ำสายมาใส่ไร่นาที่แคว้นซ้าย ความว่า “...แล้วพระองค์ เชียงก็มีราชอาญาหื้อคนทั้งหลายขุด**เหมืองใหญ่**ต่อเอาน้ำแม่ใส (แม่สาย) นั้น ออกมาเลี้ยงไร่นา แคว้นซ้ายทั้งมวล...” (กรมศิลปากร 2516, 67) และในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวว่า พญามังราย (พ.ศ.1804-1854) ได้ให้ลัวะอ้ายฟ้าไปเป็นไส้ศึกเมือง หริภุญไชย ซึ่งพญาธิบาเจ้าเมืองหริภุญไชยได้ให้ความไว้วางใจในตัวอ้ายฟ้าเป็นอย่างสูง อ้ายฟ้าได้ออกอุบายให้พญาธิบานำชาวเมืองหริภุญไชยขุดเหมืองในฤดูแล้ง จากแม่น้ำปิงไปเชื่อมกับแม่น้ำกก ลำเหมืองจึงได้ชื่อว่า **เหมืองแข็ง** ต่อมาในสมัยพญาเมืองแก้ว (พ.ศ. 2038-2068) เปลี่ยนชื่อเป็น **เหมืองแก้ว** (ปัจจุบัน คือตำบลเหมืองแก้ว อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่) ซึ่งเป็นเหมืองในประวัติศาสตร์ที่มีความยาวถึง 17,000 วา ในตำนานมีข้อความว่า “...ข้า (อ้ายฟ้า) หันพันนาทวนพูล่ม**เหมืองฝาย**บ่ดีข้าวตายแดดมานัก ดังข้าจักขุดรอนน้ำอันหนึ่งเหนือฟากแม่พิง (ปิง) กล้าวันออกหื้อเปนม่าน้ำแผวออกพันนาเชียงเรือต่อแม่แก้ว หื้อชาวบ้าน ชาวเมืองแปลง**ฝาย**เอาน้ำเข้านา... อ้ายฟ้าก็ป่าวชาวเมืองทั้งหลาย มาขุดหื้อเปนม**เหมือง**ไปต่อน้ำแม่พิง (ปิง) เหนือสบแม่แตงฝายวันออกล่องมายาว

หมื่น 7 พันวา (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว 2543, 28) ข้อความในตำนานสะท้อนความเป็นมาอันยาวนานของระบบเหมืองฝาย การเกณฑ์แรงงาน หรือรวมตัวเป็นองค์กรเพื่อจัดการน้ำให้สอดคล้องกับระบบไร่นา การจัดความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงมีป่าเขา ตาน้ำ และแม่น้ำที่หล่อเลี้ยงพืชพันธุ์ธัญญาหาร เปรียบเสมือนสายโลหิตที่ไหลเวียนในร่างกายของมนุษย์

ตาน้ำที่ผุดออกจากบริเวณป่าต้นน้ำเรียกว่า *ขุนน้ำ* ไหลรินลงมาในลำห้วยรวมตัวกันเป็นแม่น้ำ ซึ่งชาวนาใช้ภูมิปัญญาสร้างเหมืองฝายกันแม่น้ำแจกจ่ายเข้าไปยังผืนนา เรียกที่นานี้ว่า *นาฝาย* หรือนาน้ำเหมือง พร้อมกับการรวมตัวกันเป็นกลุ่มสมาชิกใช้น้ำเรียกว่า *ลูกเหมืองลูกฝาย* สมาชิกจะมีการเลือกหัวหน้าควบคุมการจ่ายน้ำเรียกว่า *แก่ฝาย* ซึ่งแทนสมาชิกในระดับหัวหน้าแก่ฝายจะมีผู้ช่วยแก่ฝายพร้อมด้วยฝ่ายประกาศข่าวสารแก่ลูกสมาชิกด้านการนัดหมาย การเกณฑ์แรงงาน กำหนดการบังคับน้ำ การระดมวัสดุ และอุปกรณ์ในการตีและซ่อมแซมฝายในรอบปี เรียกผู้ทำหน้าที่นี้ว่า *ล่วมฝาย* ส่วนฝ่ายกรรมการที่ทำหน้าที่ร่วมกับแก่ฝายในการแบ่ง บังคับ และตรวจปริมาณน้ำให้เกิดความยุติธรรมของลูกสมาชิก เรียกตำแหน่งนี้ว่า *เลียบน้ำ* หรือเป็นผู้ตรวจดูแลการไหลและบังคับน้ำเข้าที่นา

ส่วนลำเหมืองจะขุดเชื่อมแม่น้ำสายใหญ่เหนือฝายเพื่อบังคับน้ำเข้าสู่เหมืองลงไปยังที่นาเป็นเมืองหลักสามารถแบ่งน้ำออกไปได้อีกหลายเส้น อาจเป็น 2-3 เส้น ขึ้นอยู่กับที่นาในสังกัดฝายนั้นๆ จากเหมืองเส้นหลักชาวนาจะวางใช้ไม้ไผ่ตักกันน้ำเป็น *แต* หรือ *ขอนแก่น* กันน้ำเข้าสู่ที่นาของตนและเรียกว่า *ปากเหมือง* ระบายน้ำเข้าไปยังเหมืองเส้นย่อยๆ เรียกว่า *เหมืองซอย* จากเหมือง

ชอย ชาวนาจะขุดทางน้ำให้น้ำไหลเข้าสู่เรียกว่าปากทางน้ำนี้ว่า ปากต้าง (พรพิไล เลิศวิชา 2546, 80) น้ำจะไหลรินหล่อเลี้ยงผืนนาที่แบ่งออกเป็นชั้นๆ ตามลำดับความสูงต่ำของพื้นที่ สำหรับน้ำที่ใช้แล้วและน้ำส่วนเกินจะระบายไปยังท้ายลำเหมืองเรียกนี้ว่า เหมืองเสีย หรือ เหมืองล่อง การระบายน้ำเข้าออกของผืนนาด้วยระบบเหมืองฝายมีข้อดีในการจัดระบบการไหลเวียนของน้ำ เนื่องจากที่นาในแอ่งภาคเหนือเป็นที่ราบเชิงเขาในช่วงฤดูฝนตกชุกจะมีกระแสน้ำที่ไหลเร็ว และแรง ชาวนาจึงทำเหมืองระบายน้ำผ่านผืนนาให้แผ่กว้างออกไปในพื้นที่เพาะปลูกเพื่อช่วยชะลอความเร็วของกระแสน้ำและสามารถรองรับปริมาณมากก่อนที่จะระบายลงสู่ตอนท้ายแม่น้ำ

ภาพที่ 1 ภาพจำลองระบบเหมืองฝายล้านนา

ระบบเหมืองฝายเป็นระบบชลประทานชาวบ้านมีหัวใจในการบริหารจัดการอยู่ที่ความ “ร่วมแรง ร่วมใจ” ในการดูแลรักษาเหมืองฝาย จัดสรรน้ำได้อย่างยุติธรรม มีกฎ และระเบียบการบริหารที่เหมาะสมกับพื้นที่เพาะปลูก มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปันน้ำซึ่งกันเรียกว่า *ปันตัว* หรือผลัดเปลี่ยนแจกจ่ายน้ำให้ทั่วถึงกัน หากความร่วมมือ และหน้าที่ความรับผิดชอบต่อทรัพยากรส่วนรวมแล้ว จะก่อให้เกิดการปัญหาการช่วงชิงน้ำตามมาเป็นวิกฤตการณ์ เหมืองฝายจึงเป็นบทสะท้อนความเปลี่ยนแปลงของชุมชนหมู่บ้าน การหดหายละทิ้งฝายโบราณไว้ในความรับผิดชอบหน่วยงานภาครัฐ การละเลยประเพณีการ *ล้องเหมืองดีฝาย* หรือการขุดลอกลำคลอง และซ่อมแซมเหมืองฝาย ส่งผลกระทบต่อชาวไร่ชาวนาได้โดยตรง อีกทั้งความต้องการของน้ำเพิ่มปริมาณมากขึ้นทุกๆ ปี มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่ทางการเกษตรไปเป็นหมู่บ้านจัดสรร โรงแรม และรีสอร์ท ลำเหมืองที่เคยไหลสู่ผืนนาถูกปิดกั้นเส้นทางเดินน้ำ ในช่วงฤดูฝนที่มีกระแสน้ำหลากทำให้เกิดน้ำท่วมเป็นปัญหาซ้ำๆ ในทุกๆ ปี ส่วนชาวนาที่คงยังประกอบอาชีพเกษตรกรรมมักจะปลูกพืชเพื่อการค้าขาย การเร่งผลิตพืชผลทางการเกษตรทำให้มีความต้องการใช้น้ำในปริมาณเพิ่มมากขึ้น ในฤดูแล้งมีปัญหาแย่งชิงน้ำกันแทบจะตกลงหาข้อยุติไม่ได้เป็นปัญหามานับตั้งแต่ระดับชุมชนท้องถิ่นถึงระดับชาติ เหมืองฝายที่เคยมีชาวบ้านร่วมแรงร่วมใจซ่อมบำรุงกันในทุกๆ ปี ได้ถูกรัฐเข้าไปจัดการระบบน้ำแทนองค์กรเหมืองฝายของชุมชน เหมืองฝายขาดคนดูแลเอาใจใส่ ละเลยข้อตกลงดั้งเดิมจากประเพณีการใช้น้ำ ความเคารพยำเกรงในธรรมชาติเรื่องฝายที่ชาวบ้านเคยมีการนับถือร่วมกัน มากี่เสื่อมสลายลงไป พร้อมกับกฎระเบียบข้อตกลงในการใช้น้ำร่วมกัน ทำให้สังคมท้องถิ่นเกิดความไร้ระเบียบขาดการเสียสละ และมองข้ามหลักแห่งความยุติธรรมทางสังคม และกฎธรรมชาติ

ในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่สา ตำบลแม่แรม อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ เป็นหนึ่งในแม่น้ำสาขาแม่น้ำปิงอยู่ทางตอนเหนือเมืองเชียงใหม่ มีฝายโบราณที่สร้างโดยพระราชชายาเจ้าดารารัศมี ราว พ.ศ. 2460-2476 ร่วมกับชาวบ้าน อำเภอแม่ริม ช่วยกันสร้างฝายและขุดลำเหมืองจากบริเวณน้ำตกแม่สา เข้ามายังเขตตำหนักดารารัศมี และที่นาของชาวบ้านปากตะวันออกของ อำเภอแม่ริม (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2557, 207) ลำเหมืองเส้นดังกล่าวจึงมีชื่อเรียกว่าเหมืองเจ้า หรือเหมืองเจ้าดารารัศมี จวบจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ลำเหมืองโบราณเส้นนี้แบ่งน้ำออกเป็น 3 สาย คือ ลำน้ำแม่สา ลำเหมืองเจ้า และลำเหมืองโค้ง มีระยะทาง 8 กิโลเมตร จัดสรรน้ำให้แก่ผู้ใช้น้ำครอบคลุม 3 ตำบล คือตำบลแม่แรม ตำบลแม่สา และตำบลริมใต้ พื้นที่รับน้ำจำนวน 5,000 ไร่ ในจำนวนนี้มีพื้นที่ทางการเกษตร 1,500 ไร่ ส่วนที่เหลือเป็นโรงแรม รีสอร์ท สวนกล้วยไม้ และสถานที่ท่องเที่ยว (พรทิพย์ เจริญธีรวิทย์ 2543, 7) ปัจจุบันการใช้น้ำได้เพิ่มปริมาณขึ้นทุกๆ ปี โดยเฉพาะปัญหาการขาดแคลนน้ำในช่วงฤดูแล้ง ลำเหมืองขาดน้ำเกิดการตื้นเขินทำให้น้ำไหลผ่านไม่สะดวก ขาดการดูแลรักษา สร้างความเดือดร้อน

ให้แก่ประชาชน ส่วนในช่วงฤดูน้ำหลากเกิดปัญหาน้ำท่วมหมู่บ้าน และพื้นที่เพาะปลูก ขาดการบริหารจัดการน้ำ หน่วยงานภาครัฐได้งบประมาณมาพัฒนาเฉพาะถนน หรือไฟฟ้า แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกร ในรอบปีเพาะปลูกข้าว ถั่วเหลือง และพริก ซึ่งเป็นรายได้หลักของชาวบ้าน หากเปรียบเทียบกับงานโครงสร้างพื้นฐานแล้วแหล่งน้ำ และลำเหมืองยังขาดการบริหารจัดการที่ดีจากหน่วยงานผู้รับผิดชอบ (คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2553, 26-27)

น้ำตกแม่सानนอกจากจะเป็นแหล่งน้ำแจกจ่ายน้ำในระบบเหมืองฝายจากอดีตที่ผ่านมายังเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2501 เป็นต้นมาผู้คนทุกทั่วสารทิศต่างรู้จักกันว่าเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สวยงามและอยู่ไม่ไกลจากตัวเมืองเชียงใหม่ มีน้ำที่ตกลงจากหน้าผา จำนวน 10 ชั้น พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ รัชกาลที่ 9 สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร รัชกาลที่ 10 และพระบรมวงศานุวงศ์อีกหลายพระองค์ได้เคยทรงเสด็จแปรพระราชฐาน และเป็นสถานที่รับรองพระราชอาคันตุกะมานับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2505 ซึ่งในปี พ.ศ. 2525 กรมป่าไม้ได้ผนวกพื้นที่วนอุทยานน้ำตกแม่สาให้เป็นอุทยานน้ำตกแม่สาอยู่ในความรับผิดชอบของอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย กองอุทยานแห่งชาติมีหน่วยพิทักษ์อุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ - ปุยที่ 3 (น้ำตกแม่สา) เป็นผู้ดูแลรักษาผืนป่าแหล่งน้ำ และสถานที่ท่องเที่ยวที่น้ำตกแม่สา (กุลพล อมตอชาชัย 2549, 32-33) น้ำตกแม่สาจึงเป็นทั้งสถานที่ท่องเที่ยวประจำจังหวัด เป็นแหล่งน้ำทางการเกษตร และอุปโภคบริโภคแก่ชุมชนในเขตอำเภอแม่ริมสืบมา

ในช่วงเวลาที่ผ่านมามีชาวบ้านลุ่มน้ำแม่สาและเกษตรกรที่ยังคงใช้ฝายโบราณเกิดปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อทำการเกษตรในช่วงฤดูแล้ง ปริมาณน้ำไม่เพียงพอกับการผลิตน้ำประปาบริการประชาชน ในทางตรงกันข้ามช่วงฤดูฝนกลับมีกระแสน้ำปริมาณมากไหลเข้าท่วมพื้นที่การเกษตรและหมู่บ้าน ปัญหาการแย่งชิงน้ำและขาดการดูแลรักษาแหล่งน้ำชุมชนหากไร้ซึ่งการแก้ปัญหการจัดการร่วมกันของชุมชนและหน่วยงานภาครัฐก่อให้เกิดผลกระทบลุกลามจากชุมชนหมู่บ้านไปถึงระดับชาติ การศึกษาองค์ความรู้ภูมิปัญญาเหมืองฝายจึงมีความ

สำคัญต่อการจัดการแหล่งน้ำ การสร้างจิตสำนึกร่วมของชุมชนให้หวนคืนกลับมา รักษาเหมืองฝายและแหล่งน้ำชุมชนให้กลับมามีชีวิตสอดคล้องกับวิถีชีวิต ปัจจุบันไม่ละทิ้งให้หน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งเป็นเจ้าของ เน้นการสรรค์สร้างพลังแห่งความร่วมมือแรงร่วมใจพลิกฟื้นวิกฤตการณ์น้ำ ซึ่งองค์ความรู้จากการศึกษาครั้งนี้จะนำมาเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะร่วมสมัย เพื่อแสดงถึงความร่วมแรงรวมใจในการสร้างระบบการจัดการน้ำ และการสร้างจิตสำนึกชุมชนให้เกิดความรักหวงแหนในภูมิปัญญาเหมืองฝาย

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาภูมิปัญญาเหมืองฝายในชุมชนลุ่มน้ำแม่สา ตำบลแม่แรม อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่
2. เพื่อสร้างสรรค์งานศิลปะร่วมสมัยโดยการสังเคราะห์องค์ความรู้จากภูมิปัญญาเหมืองฝายในการกระตุ้นจิตสำนึกชุมชนให้เกิดความรักหวงแหนแหล่งน้ำและทรัพยากรธรรมชาติ

วิธีการศึกษา

การศึกษาแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ 1) การศึกษาภาคเอกสาร (Documentary Research) เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมเหมืองฝาย จากตำนานงานวิจัย เอกสารวิชาการ บทความวิชาการ และผลงานการสร้างสรรค์ศิลปะ 2) การศึกษาภาคสนาม (Field Survey) เก็บข้อมูลในพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำแม่สา อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ ผู้นำชุมชน ชาวบ้านและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง

การจัดการแหล่งน้ำชุมชน โดยการสัมภาษณ์ การพบปะสนทนากับบุคคล ข้อมูล (Key Informants) การสังเกตการณ์และเข้าร่วมกิจกรรมสำคัญของชุมชนเพื่อหาข้อเท็จจริงในเนวตึกเกี่ยวกับภูมิปัญญาเหมืองฝาย องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษานำมาเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ศิลปะร่วมสมัยจากภูมิปัญญาเหมืองฝาย

ผลการศึกษา

ระบบเหมืองฝายล้านนา

เหมืองฝาย เป็นระบบการรวมตัวกันของชาวบ้านเพื่อจัดการน้ำเพื่อการเพาะปลูก ในการสร้างฝายแต่ละลูกจะขึ้นอยู่กับทสภาพภูมิศาสตร์ ภูมิประเทศ ที่ราบลุ่มเชิงเขา หรือลุ่มแม่น้ำสายใหญ่ สร้างฝายด้วยวัสดุไม้ไผ่ ไม้ หรือหิน ฝายทำหน้าที่กั้น ชะลอ และกักเก็บน้ำ โดยการบังคับน้ำให้ไหลไปตามลำเหมืองหลวง หรือเหมืองหลักที่ขุดเอาไว้ประมาณ 2 – 3 สาย ต่อฝายหนึ่งลูก แล้วจึงแจกจ่ายไปยังเหมืองซอย หรือเหมืองไส้ไก่เพื่อส่งน้ำเข้าแปลงนา ฝายลูกหนึ่งจะมีสมาชิกหลายร้อยคน พื้นที่เพาะปลูกไม่น้อยกว่าพันๆ ไร่ สมาชิกเหมืองฝายผู้ใช้น้ำจะเป็นชาวนาในเขตลุ่มน้ำเดียวกัน สมาชิกจะคัดเลือกตัวแทนมาเป็นหัวหน้าเหมืองฝาย ผู้ตรวจการน้ำ และฝายแจ่งข่าวสาร เพื่อแจกบังคับน้ำอย่างยุติธรรม มีการเกณฑ์แรงงานสำหรับการล่องเหมืองตีฝาย หรือขุดลอกคูคลอง ตีฝายซ่อมแซมให้มั่นคงแข็งแรง พร้อมประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำหรือผีฝายเป็นประจำในทุกๆ ปี มีกฎระเบียบการใช้น้ำที่เคร่งครัด แบ่งปันน้ำแก่ลูกสมาชิกโดยทั่วถึงกัน

หลักการสำคัญของระบบเหมืองฝาย คือการผันน้ำเข้าออกผืนนา น้ำที่ใช้แล้ว เป็นน้ำส่วนเกินจะระบายออกท้ายเหมืองลงสู่แม่น้ำ เหมืองฝายจึงทำให้ชาวนา ในที่ราบลุ่มแม่น้ำสามารถใช้กันได้อย่างทั่วถึง สามารถชะลอน้ำหลากในช่วง ฤดูฝนโดยการผันน้ำเข้าออกผืนนา และแจกจ่ายน้ำให้แก่สมาชิกที่ละหมู่บ้าน ในกลุ่มลูกสมาชิกเหมืองฝายในช่วงการทำไร่นาหน้าแล้งได้ ความสัมพันธ์ทาง สังคมวัฒนธรรมเหมืองฝายยึดโยงกับระบบสังคมหมู่บ้าน ความเป็นชาวบ้าน ลุ่มน้ำเดียวกัน ระบบเครือญาติ และความเชื่อทางศาสนา การรวมตัวกันหรือที่ เรียกว่าระบบการจัดการน้ำใช้น้ำของระบบเหมืองฝายต่างยึดผลประโยชน์ร่วม กัน เพราะ “กินน้ำแม่เดียวกัน” (พรพิไล เลิศวิชา และคณะ 2552, 45) ความสัมพันธ์ของระบบเครือญาติของลูกสมาชิกเหมืองฝายกับการถือครองที่ดินไร่นาของกลุ่มวัฒนธรรมข้าวเหนียวโยงโยสาแหรกการเป็นพี่น้องเชื้อสายวงศ์ตระกูลผ่านสายแม่ มีความเชื่อการนับถือผีประจำตระกูลกำกับในสายสัมพันธ์เครือญาติ ซึ่งเป็นสายสัมพันธ์ในสังคมหมู่บ้าน หรือต่างหมู่บ้าน แต่ก็มักจะรัดร้อยเชื้อสายในเขตลุ่มน้ำเดียวกัน ปฏิสัมพันธ์ผ่านประเพณีและพิธีกรรมความเชื่ออย่างประเพณีปอยหลวง หรืองานเฉลิมฉลองเสนาสนะของวัดในชุมชนจะเชิญญาติพี่น้องต่างหมู่บ้านมาทำบุญ “กินทาน” ใหญ่ร่วมกัน หรือการเลี้ยงผีปู่ย่า พี่น้องเชื้อสายในตระกูลเดียวกันจะนำของเซ่นไหว้มาร่วมกันเลี้ยงผีเป็นประจำทุก ๆ ปี ซึ่งเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติผ่านประเพณีและพิธีกรรมความเชื่อ วัฒนธรรมเหมืองฝายจึงไม่ใช่เฉพาะการรวมตัวกันเพื่อใช้น้ำเพียงอย่างเดียว แต่ยังเป็นโครงสร้างหลักของสังคมหมู่บ้านล้านนา

รูปแบบของฝาย

ฝายสามารถแบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ คือฝายไม้ไผ่และไม้เนื้อแข็ง และฝายหิน

1. ฝายไม้ไผ่และไม้เนื้อแข็ง

ฝายไม้ไผ่และไม้เนื้อแข็งจะสร้างขวางลำน้ำ เพื่อบังคับน้ำไปยังลำเหมืองเข้าสู่ไร่นา ฝายไม้ไผ่ และไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้แฉะ ไม้แดง ไม้สัก และประคูดู่ นำไม้มาเป็นหลักฝาย ตอกลงไปในลำน้ำเรียงรายเป็นชั้นๆ หลักไม้ที่ตีลงไปเรียกว่า หลักลอย ตีเป็นเนินสูงขึ้นไปเรียกว่า สันฝาย บริเวณที่น้ำไหลผ่านลงมาเรียกว่า ท้องฝาย นำกิ่งไม้ และกรวดทราย อัดลงไปให้แน่นในช่องว่าง จากนั้นใช้ไม้ไผ่ หรือไม้เนื้อแข็งมาตีขวางลำน้ำ ถ้าเป็นไม้ไผ่จะเจาะรูตรงกลางปล้องเพื่อตอกไม้หลักยึดลงไป หากเป็นไม้เนื้อแข็งจะตีสันท่อนไม้ไว้อย่างแน่นหนา การสร้างฝายใช้หลักการนี้ไม่ว่าจะเป็นฝายที่มีขนาดเล็กตามลำห้วยหรือจะเป็นแม่น้ำสายใหญ่

ภาพที่ 2 ฝายไม้ไผ่สร้างกันแม่น้ำแจกจ่ายไปยังพื้นที่การเกษตรในระดับหมู่บ้าน
(ที่มาภาพ วิถี พานิชพันธ์)

ภาพที่ 3 ฝายไม้เนื้อแข็งวางท่อนไม้แนวขวางลำน้ำและตอกยึดด้วยไม้หลัก

2. ฝายหิน หรือฝายหินทิ้ง

ฝายหิน หรือฝายหินทิ้ง เป็นฝายที่สร้างจากหินจำนวนมากนำมาเรียงราย ทิ้งขวางลงขวางแม่น้ำเป็นแนวยาวเกิดเป็นสันฝายสูงสามารถชะลอน้ำให้สูงเหนือระดับฝาย และบังคับน้ำไปยังลำเหมืองเพื่อหล่อเลี้ยงไร่นาลุ่มน้ำได้ ฝายหินมีข้อดีในการชะลอน้ำที่ไหลแรงเขี้ยวกรากโดยเฉพาะลำห้วยที่สูงชันตามไหล่เขาหรือแม่น้ำสายใหญ่

ภาพที่ 4 ฝายหินขนาดเล็กกั้นลำห้วยที่ไหลเขี้ยวกราก

ลุ่มน้ำแม่สาและระบบเหมืองฝาย

ที่ราบลุ่มเชิงเขาในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่สาเป็นแม่น้ำสาขาย่อยน้ำแม่ปิง อยู่ทางตอนบน แม่น้ำสาขานี้มีลักษณะคดเคี้ยว ลำห้วยแตกออกเป็นกิ่งก้านสาขาคล้ายใบไม้กระจายตัวอยู่เชิงเขาตอนบนของน้ำแม่สา มีพื้นที่อยู่ระหว่างเขตติดต่ออำเภอสะเมิงกับ อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ ทางทิศเหนือ จดลุ่มน้ำแมริมทิศใต้ จดเทือกเขาดอยสุเทพ-ปุย ทิศตะวันออก จดพื้นที่อำเภอแมริม และทิศตะวันตกจดเทือกเขาใน อำเภอสะเมิง ลำน้ำแม่สา มีพื้นที่ครอบคลุม 4 ตำบล ได้แก่ ตำบลโป่งแยง ตำบลแม่แรม ตำบลแม่สา และตำบลดอนแก้ว จำนวนทั้งสิ้น 22 หมู่บ้าน มีที่ตั้งตามแผนที่ 1 : 5,000 ระบุว่า 47461 มีพื้นที่รับน้ำฝนประมาณ 142.30 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นพื้นที่ประมาณ 86,737 ไร่ (กรมพัฒนาที่ดิน 2546, 5)

ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นภูเขาสูงสลับซับซ้อน มีความสูงอยู่ระหว่าง 340 ถึง 1,460 เมตร ความลาดชันพื้นที่เฉลี่ยประมาณ 29% พื้นที่ส่วนใหญ่อยู่บนดอยแม่สา น้อย ดอยม่อนคว่าหล่อง และดอยป่าคา มีเพียงเล็กน้อยที่เป็นที่ราบเชิงเขาลุ่มน้ำบริเวณตำบลโป่งแยง และตอนท้ายของลุ่มน้ำแม่สา ซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนอำเภอแมริม สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าไม้อยู่ในเขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุย เป็นป่าหลากหลายชนิด และพันธุ์พืชผสมผสานกันเป็นบริเวณกว้าง ได้แก่ ป่าดิบเขา ป่าเต็งรัง ป่าเบญจพรรณ และทุ่งหญ้า ในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่สา ดินที่อยู่ในพื้นที่ลาดชัน ลอนคลื่นลาดชัน หุบ และร่องห้วย จะมีลักษณะเป็นดินร่วนปนทราย สีเทา มีคุณสมบัติอุ้มน้ำและซับน้ำดี บริเวณที่เป็นยอดเขาที่ประกอบไปด้วย ป่าดิบเขา ดินจะมีลักษณะเป็นกรดปานกลาง มีสัดส่วน

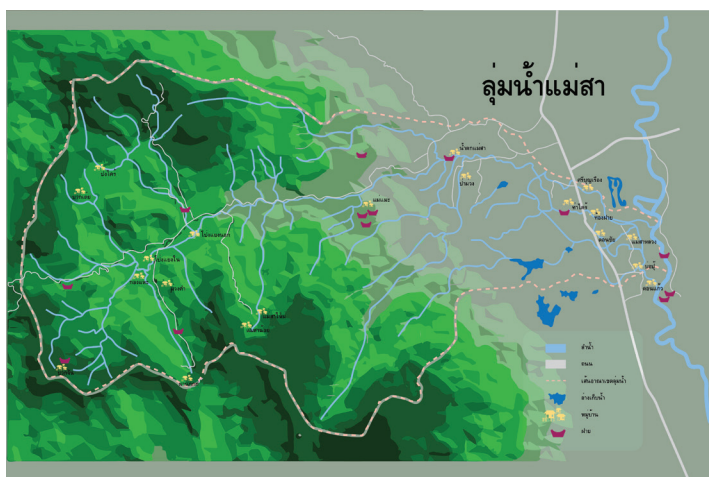
ของอินทรีวัดตุสสูง การยึดเกาะของเม็ดดินค่อนข้างต่ำ เป็นดินที่ง่ายต่อการถูกชะล้างและพังทลาย บริเวณไหล่เขาต่ำลงมาดินส่วนใหญ่เป็นดินลูกรังสีน้ำตาลปนแดงมีความอุดมสมบูรณ์ของดินต่ำ เป็นดินที่มีการพังทลายปานกลาง ส่วนดินบริเวณที่ราบเป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก แต่มีกรวดทรายบนผิวดินมาก ซึ่งเป็นส่วนที่เกิดจากการไหลชะของน้ำอย่างรุนแรง (กรมพัฒนาที่ดิน 2546, 6)

ลำน้ำแม่สา มีแหล่งต้นน้ำจากขุนน้ำสาและดอยแคนไหลจากทิศตะวันตก สู่ทิศตะวันออกผ่าน บ้านกองแหะ บ้านโป่งแยงใน บ้านโป่งแยงนอก ตำบลโป่งแยง บ้านแม่มาะ ตำบลแม่แรม บ้านท่าไคร้ บ้านแม่สาน้อย บ้านแม่สาหลวง ตำบลแม่สา และไหลไปบรรจบแม่น้ำปิงบริเวณบ้านสบสา ตำบลแม่สา อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ มีความกว้างลำน้ำประมาณ 3-6 เมตร มีความยาวประมาณ 24 กิโลเมตร มีลำห้วยสาขาที่ไหลลงสู่ลำน้ำแม่สา จำนวน 20 ลำห้วย ได้แก่

(1) ลำห้วยสุวรรณ	(7) ลำห้วยตาด
(2) ลำห้วยนาลิว	(8) ลำห้วยนาหวาย
(3) ลำห้วยแม่จะ	(9) ลำห้วยแม่สาน้อย
(4) ลำห้วยแม่นาพระ	(10) ลำห้วยพันสี
(5) ลำห้วยแม่ละมูล	(11) ลำห้วยแม่มาะ
(6) ลำห้วยปงไคร้	(12) ลำห้วยแม่ลวด

(13) ลำห้วยทาน	(17) ลำห้วยแม่ใน
(14) ลำห้วยหนองหอย	(18) ลำห้วยริน
(15) ลำห้วยผาด๊ะ	(19) ลำห้วยแม่สะโรย
(16) ลำห้วยดีหมี่	(20) ลำห้วยแม่สาตอนล่าง

ลำห้วยสาขาที่ไหลลงสู่ลำน้ำแม่สาเป็นลำห้วยสั้น เมื่อฝนตกน้ำจึงค่อนข้างหลากเร็ว ลำน้ำแม่สาสายหลักมีความลาดชันเฉลี่ย 5.16% โดยบริเวณต้นน้ำมีความลาดชันเฉลี่ยสูงถึง 14.54% ส่วนบริเวณท้ายน้ำมีความลาดชันเฉลี่ย 0.64% การไหลของน้ำจากต้นน้ำลงสู่ท้ายน้ำนั้นจึงมีอัตราการไหลที่เร็ว (กรมพัฒนาที่ดิน 2546, 6-7)

ภาพที่ 5 ลำห้วยสาขาที่ไหลลงลำน้ำแม่สา

การสร้างฝายชะลอน้ำและแจกจ่ายเพื่อการเกษตรจึงมีความจำเป็นต้องสร้างในบริเวณสถานที่ที่เหมาะสมกับความลาดชันของพื้นที่ ฝ่ายเจ้าดารารัศมีและลำเหมืองสร้างขึ้นบริเวณเชิงเขา หมู่ 1 ตำบลแม่แรม ปัจจุบันได้กลายมาเป็นสถานที่ท่องเที่ยว น้ำตกแม่สา ฝ่ายโบราณแห่งน้ำแจกจ่ายน้ำไปยังพื้นที่การเกษตร 4 หมู่บ้าน ได้แก่ น้ำตกแม่สา บ้านปาม่วง บ้านท่าไคร้ และริมใต้ มีพื้นที่เพาะปลูกและอุปโภคบริโภค น้ำประมาณ 5,000 ไร่ เหมืองฝายสร้างขึ้นราวปี พ.ศ. 2476 กั้นลำน้ำแม่สาเป็นฝายไม้ไผ่ใช้แนวหินน้ำตกช่วยในการรับแรงกระแทกการไหลของกระแสน้ำที่มีความลาดชัน ลำห้วยหลายสายที่ไหลรวมตัวกันมีปริมาณน้ำมากในช่วงฤดูฝน ฝ่ายแบ่งน้ำออกเป็น 3 สาย ได้แก่ ลำน้ำแม่สา ลำเหมืองเจ้า และลำเหมืองโค้ง แม่ น้ำและลำเหมืองทั้งสองสายมีความคดโค้งไปตามความสูงของระดับไร่นาและหมู่บ้าน ลำเหมืองจะแบ่งน้ำด้วย *ปุม* หรือ *แด* ดินด้วยไม้ไผ่กั้นลำเหมืองเพื่อบังคับน้ำให้สูงขึ้น ส่งไปยังเหมืองซอยแจกจ่ายเข้าสู่ผืนนาในแต่ละแปลง การใช้น้ำจากระบบเหมืองฝายในอดีตจะมีลูกสมาชิกเหมืองฝาย 3 หมู่บ้าน รวมตัวกันมีแก่งฝาย ล่ามน้ำ เลียบน้ำ และสมาชิกเหมืองฝาย ตามรูปแบบองค์กรเหมืองฝายแบบโบราณ มีกฎระเบียบการใช้น้ำที่ชัดเจนเคร่งครัด และมีประเพณีการร้องเหมืองตีฝายในการซ่อมแซมดูแลรักษาเหมืองฝายเป็นประจำทุกๆ ปี ปัจจุบันหลงเหลือเกษตรกรผู้ใช้น้ำในหมู่บ้านละ 5 – 6 ราย เนื่องจากการเปลี่ยนอาชีพ การทำไร่นาไปเป็นการรับจ้าง ที่นากลายเป็นหมู่บ้านจัดสรร รีสอร์ท และโรงแรม การละทิ้งประเพณีล้องเหมืองตีฝายจึงเกิดขึ้น อีกทั้งบริเวณต้นน้ำมีการผันน้ำไปใช้ประโยชน์ด้านการท่องเที่ยว ประปาหมู่บ้าน ที่พักอาศัย และโรงแรม ซึ่งกฎข้อตกลงเหมืองฝายไม่สามารถบังคับนอกกลุ่มการใช้น้ำได้ เกิดความเหลื่อมล้ำในการใช้น้ำตลอดสาย เกิดการแย่งชิงน้ำในช่วงหน้าแล้ง

[illegible]

ภาพที่ 6 ฝ่ายแลเหมืองเจ้าदारรัคมี แบ่งน้ำเป็น 3 เส้น คือเหมืองเจ้า ลำน้ำแม่สา และลำเหมืองโค้ง

ภาพที่ 7 สภาพเหมืองฝายเจ้าदारารักษ์มี หรือเหมืองเจ้าลุ่มน้ำแม่สาในปัจจุบัน

ภาพที่ 8 ปริมาณน้ำบริเวณสันฝาย หรือเหนือตัวฝายในช่วงหน้าแล้ง

ภาพที่ 9 ชาวบ้านที่ยังคงดำรงอาชีพเกษตรกรรมช่วยกันเรียงกระสอบทรายแทนการตีฝายเพื่อกั้นน้ำไปหล่อเลี้ยงไร่นาในช่วงฤดูการเพาะปลูก

ภาพที่ 10 กระแสน้ำแม่สาที่ไหลเชี่ยวกรากในช่วงฤดูฝนเป็นเหตุของการปิดสถานที่ท่องเที่ยวและปัญหาน้ำป่าไหลหลาก

การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาเหมืองฝายเพื่อสร้างแหล่งน้ำของชุมชน

จากประเด็นปัญหาการละทิ้งเหมืองฝายและแนวทางการแก้ไขปัญหาวิกฤตการณ์น้ำของชุมชนได้พบวิธีการแก้ไขวิกฤตการณ์ร่วมกับชุมชน 2 วิธี คือ

1. การสร้างฝายขนาดเล็กเพื่อกักเก็บและชะลอน้ำ
2. การใช้พิธีกรรมเพื่อกระตุ้นจิตสำนึกชุมชนในการฟื้นฟูแหล่งน้ำ

1.1 การสร้างฝายขนาดเล็กให้กระจายตัวทั่วบริเวณผืนป่าเพื่อการกักเก็บน้ำไว้ในลำห้วยสาขาในช่วงหน้าแล้ง และช่วงหน้าฝน ฝายจะช่วยชะลอการไหลเร็วและแรงของกระแสน้ำไหลหลาก เนื่องจากพื้นที่ลุ่มน้ำแม่สาเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำ มีระบบเหมืองฝายของชุมชนและเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติ จึงทำให้ชุมชน เจ้าหน้าที่ภาครัฐ คณะสงฆ์ โรงเรียน และบุคคลภายนอกร่วมกันหาแนวทางการแก้ไขปัญหาลำห้วยของชุมชนโดยการประยุกต์จากภูมิปัญญาเหมืองฝาย หลักการสำคัญของการสร้างฝายคือการชะลอน้ำเป็นระยะๆ ตามลำห้วย ใช้วัสดุไม้ไผ่ ไม้ หิน และปูนสร้างเป็นฝายขนาดเล็ก กิจกรรมสร้างฝายทดน้ำของชุมชนโดยการสำรวจพื้นที่ห้วยสาขาที่ไหลมารวมกันสู่ลำน้ำแม่สาซึ่งในพื้นที่มีฝายขนาดเล็กที่เคยสร้างไว้เพื่อชะลอน้ำแต่มีจะตื้นเขินและผุพัง การซ่อมแซมบำรุงรักษาและสร้างเพิ่มในลำห้วยเป็นเงื่อนไขสำคัญของกิจกรรมการฟื้นฟูระบบเหมืองฝาย ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน และเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เตรียมการสรุปจำนวนฝายที่จะต้องซ่อมแซมพร้อมวัสดุ นัดหมายวันเวลาซ่อมแซมเหมืองฝายในช่วงต้นฤดูฝน การตีฝายจะเป็นการซ่อมแซมไม้ที่ผุพังไปตามสภาพดินฟ้าและอากาศ นำก้อนหินมาเรียงตัวกันทำเป็นแนวขวางลำห้วย ใช้

ไม้ขนาดความยาวประมาณ 1.00 - 1.20 เมตร ตอกลงไปตามแนวกันหิน แล้ว นำไม้เนื้อแข็งวางขวางขวางนาบไว้ทั้งสองด้านในบริเวณสันฝายและท้องฝาย ตอก ไม้ไผ่ด้วยค้อนที่ทำจากไม้เนื้อแข็งให้ลึกลงไปราว 70 – 80 เซนติเมตร ความ ยาวของฝายขนาดเล็กที่สร้างกันลำห้วยจะมีความยาวประมาณ 2 – 3 เมตร/ ฝาย ชาวบ้านและเยาวชนรุ่นใหม่ที่มาช่วยสร้างและซ่อมแซมฝายในแต่ละครั้ง ประมาณ 60 -100 คน/ครั้ง หลังจากการตีฝายจะเป็นขั้นตอนการขุดลอก ดินโคลนที่ตื้นเขิน ใช้จอบขุดนำเอาดินโคลนใส่ลงในกระบองนำไปทิ้งบริเวณ รอบฝาย การซ่อมแซมเหมืองฝายชาวบ้านและผู้มาร่วมงานจะนำอาหารมารับ ประทานร่วมกัน ถือเป็นหนึ่งในความสมัครสมานสามัคคีหลังจากการซ่อมแซม ฝายเสร็จสิ้นลง

การจัดการแหล่งน้ำชุมชนจาก ภูมิปัญญาเหมืองฝายโดยการสร้างฝายขนาด เล็กชะลอและกักเก็บน้ำในลำห้วยสาขาคด้วยวัสดุธรรมชาติที่มีอยู่ในภูมิประเทศ ท้องถิ่นนั้นๆ มาใช้แก้ปัญหา น้ำแห้งและชะลอความเชี่ยวกรากของกระแสน้ำ ฝายที่กระจายตัวในลำห้วย การทดน้ำ ความลดหลั่นของฝาย และการระบาย น้ำเข้าและออกฝายแล้วบังคับให้น้ำค่อยๆ ไหลไปลงสู่ลำน้ำถือเป็นภูมิปัญญา ที่เกิดจากระบบเหมืองฝายดั้งเดิม สามารถทำให้ปริมาณน้ำเพียงพอกับการ ใช้ในรอบปี เกษตรกรลุ่มน้ำที่ใช้ฝายโบราณก็ยังคงดำรงอาชีพเกษตรกรไว้ได้ ร่วมกับผู้อุปโภคน้ำอื่นๆ

ภาพที่ 11 การซ่อมแซมฝายขนาดเล็กในลำห้วยสาขาบริเวณน้ำตกแม่สา ตำบลแม่แรม อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อกักเก็บน้ำและชะลอการไหลเร็วของกระแสน้ำ

ภาพที่ 12 การขุดลอกดินโคลนบริเวณสันฝายเพื่อนำขึ้นไปทิ้งบริเวณรอบๆ ฝาย หรือเรียกว่า แก้มฝาย

ภาพที่ 13 ฝายหลังจากการซ่อมแซมสามารถกักเก็บและชะลอน้ำไว้ตามแนวลำห้วยสาขา

ภาพที่ 14 การกักเก็บน้ำของฝายหินภายหลังการขุดลอกดินโคลน และชะลอน้ำไหลเร็วในลำห้วยที่มีความลาดชัน

ภายใต้กิจกรรมการฟื้นฟูภูมิปัญญาเหมืองฝายได้อ้างอิงที่มาจากหลักการการรวมตัวกันในรูปแบบองค์กรเหมืองฝาย นำมาใช้เพื่อฟื้นฟูความร่วมแรงร่วมใจในการจัดการแหล่งน้ำของชุมชน การดูแลรักษาเหมืองฝายลำห้วย และแม่น้ำของชุมชนให้มีปริมาณน้ำใช้เพียงพอกับความต้องการตลอดปี การนำร่างกาย วัสดุอุปกรณ์ และข้าวปลาอาหารมาช่วยกันถือเป็นการร่วมแรงร่วมใจกันในหมู่บ้าน ตลอดจนกลุ่มเยาวชนรุ่นใหม่ หน่วยงานภาครัฐ และเอกชนภายนอกที่มาร่วมกัน เป็นการเปิดมิติใหม่ของพื้นที่ทางสังคมระหว่างสังคมหมู่บ้านกับสาธารณสมบัติทางธรรมชาติร่วมกันผ่านแนวทางวัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิมที่เคยมีมาก่อนสร้างสรรค์ผ่านกิจกรรมในรูปแบบใหม่ อันมีรากเหง้าทางสังคมวัฒนธรรมล้านนาที่เรียกกันว่า “ของหน้าหมู่” สมบัติสาธารณะนี้มีนัยแฝงไว้ว่าด้วยเรื่อง จิตสำนึก ศีลธรรม ความเคารพยำเกรงต่อธรรมชาติ ความเชื่อ และสังคม ความยุติธรรม การแบ่งปัน ความเสียสละซึ่งร่างกาย หรือบริจาคข้าวของเงินทอง ฯลฯ ซึ่งล้านนาเรียกสั้นๆ ว่าเป็นของหน้าหมู่

1.2 การใช้พิธีกรรมเพื่อกระตุ้นจิตสำนึกชุมชนในการฟื้นฟูแหล่งน้ำ ผ่านพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ สืบชะตาน้ำ และการถวายต้นไม้แด่พระสงฆ์เพื่อปลูกฟื้นคืนผืนป่าเสื่อมโทรมให้กลับมาเป็นแหล่งน้ำชุมชน เป็นการประยุกต์ใช้ความเชื่อทางสังคมล้านนาเกี่ยวกับเรื่อง ผีขุนน้ำ และการขอฝน ที่โยงใยกับระบบเหมืองฝาย ซึ่ง ยศ สันตสมบัติ (2542) เสนอว่า การเลี้ยงผีขุนห้วย การสืบชะตาแม่น้ำ และการบวชป่าเป็นยุทธวิธีในการปลูกจิตสำนึกและรวมตัวกันของชุมชนเกี่ยวกับการรักษาป่าและเชื่อมโยงของทรัพยากรดินน้ำป่าซึ่งส่งผลกระทบต่อกันและกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำ

เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจในการรักษาป่าและความร่วมแรงร่วมใจของชุมชน เพื่อปกป้องป่าของตน จารีตประเพณีและความศักดิ์สิทธิ์เป็นพื้นฐานในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนและชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติ ความเชื่อในเรื่องศักดิ์สิทธิ์ในป่า ก่อเกิดประเพณีการใช้ป่าอย่างอ่อนน้อมถ่อมตน ความยำเกรงและตระหนักในบุญคุณของป่าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สิงสถิตอยู่ในป่า องค์กรมการเมืองฝายจึงทำหน้าที่ดูแลจัดการน้ำ และเป็นองค์กรสื่อกลางที่มีนัยสำคัญทางศีลธรรมระหว่างการพิทักษ์ป่าต้นน้ำ กับการสร้างความมั่นคงในการยังชีพชุมชน ความสัมพันธ์ของป่าต้นน้ำต่อระบบการผลิตของชุมชนทำให้เกิดอุดมการณ์และอำนาจขึ้นเพื่อจัดการความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่าต้นน้ำ ในรูปแบบของความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำ ชุมชนจะทำพิธีบวงสรวงผีขุนน้ำเป็นประจำทุกปีเพื่อแสดงถึงความกตัญญูต่อผีขุนน้ำที่ช่วยดูแลรักษาป่าต้นน้ำและให้น้ำในการผลิตของชุมชน ความสัมพันธ์ของป่าต้นน้ำยังทำให้กลุ่มการเมืองฝาย ซึ่งมีหน้าที่ดูแลรักษาป่าต้นน้ำ กลายมาเป็นองค์กรชุมชนที่มีความเข้มแข็งและมีอำนาจต่อรองทางการเมืองภายในชุมชนสูง (ยศ สันตสมบัติ 2542, 153-154)

การเลี้ยงผีขุนน้ำของชาวบ้านลุ่มน้ำแม่สาได้ใช้น้ำตกแม่สาเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมพร้อมกับการเจริญพุทธมนต์สืบทอดแม่ น้ำ และร่วมรับฟังพระธรรมเทศนาธรรมเรื่อง มัจฉาพระยาปลาช่อน ซึ่งมีลำดับขั้นตอนในการประกอบพิธี คือ การจัดเตรียมสถานที่เพื่อประกอบพิธีกรรม (1) การเลี้ยงผีขุนน้ำ จัดเตรียมกระทงใส่เหล้าขาว ไก่ 1 คู่ ข้าว ดอกไม้ และรูปเทียน (2) โขงสืบทอดแม่ น้ำพร้อมเครื่องประกอบพิธีกรรมชั่วคราวชั่วคราวกลางแม่น้ำ โยงด้ายสายสิญจน์เข้ามายังพระพุทธรูป และพระสงฆ์ พร้อมกับทำด้ายสืบทอด

ชะตาเป็นพาดานให้ชาวบ้านสามารถนำมาคล้องศีรษะในช่วงพระสงฆ์เจริญพุทธมนต์ แกะสลักไม้ทำเป็นรูปปลาช่อน 1 คู่ ลงไว้ในลำน้ำสำหรับพิธีฟงพระธรรมมัจฉาพระยาปลาช่อน

พิธีเริ่มจากการขึ้นท้าวทั้งสี่ หรือการไหว้เท้าจุฑาลงบาลทั้งสี่ เพื่อเชิญเทวดามาปกป้องรักษาพิธีทำบุญ หลังจากนั้นจะเป็นการเลี้ยงผีขุนน้ำด้วยการถวายเครื่องเช่น ไห้ว อาทิ เหล้าไหไก่คู่ และหมากเหมี้ยงบุหรี การนับถือผีขุนน้ำ - ขุนห้วยนี้ ลัวะและไท (คนเมือง) ในดินแดนล้านนาสืบทอดการเลี้ยงผีขุนน้ำมาอย่างยาวนาน ซึ่งเชื่อว่าผีขุนน้ำเป็นผู้คอยกักเก็บน้ำและปล่อยลงจากเขาไหลสู่แม่น้ำ ลำเหมืองให้ชาวนาได้ทำการเกษตร สำหรับชาวนาที่ใช้แม่น้ำสาขาและแม่น้ำปิง จะขอน้ำจากขุนหลวงบะลังคะ หรือวิลังคะ กษัตริย์ลัวะแห่งเมืองระมิงคิในอดีตนานนับพันปี ซึ่งชาวไร่ชาวนาเคารพยกย่องให้เป็นผีขุนน้ำและผีบรรพบุรุษ การเลี้ยงจะกล่าวถึงหรือ ฮ่ำหา ขุนหลวงบะลังคะ ด้วยข้อความว่า “...ขอขุนหลวง บะลังคะราชเจ้า จุ่งมารับรองเอาอยู่ แล้วจุ่งเสวยด้วยง่ายจิมแต่เทื่อะ ตั้งแต่ปีนี้ เดือนนี้ วันนี ยามนี้ไปภายหน้า เราผู้ข้าทั้งหลายอยู่เอาดีหลายอย่าง ข้าน้อยจึงขอเอาทั้งหมดน้ำฟ้าและสายฝน ขอให้อตกลงมาแต่ฟากฟ้า หื้อคนได้หว่านกล้าและไถนา ลัวะเยียะไร่ ก่ออย่าหื้อตายคา ไทเยียะนา ก่ออย่าหื้อตายแดด ขออย่าหื้อขาดแล้งสักเดือน ภัยยะเว่นอย่าหื้อมาใกล้ หื้อหลีกเว่นเสียเขตแดนเมือง ขอขุนหลวงบะลังคะราชเจ้า จุ่งช่วยดิงคำนี้ซุเยื่อง ซุประการจิมแต่เทื่อะ มามาเสวยสุรา ข้าวปลาอาหารจิมเทอญ...” (ดวงแก้ว สนิท 2548, 6) หลังจากกล่าวเลี้ยงผีขุนน้ำยกเครื่องเช่น ไห้วถวายไว้บริเวณริมฝั่งแม่น้ำ

หลังจากเลี้ยงผิขุนน้ำเป็นพิธีเจริญพุทธมนต์สืบชะตา โดยพระภิกษุสงฆ์ จำนวน 9 รูป เป็นผู้เจริญพุทธมนต์พระคาถาสืบชะตา บริเวณประรำพิธีได้โยงด้ายสายสิญจน์จากองค์พระพุทธรูป และพระภิกษุสงฆ์ไปยังโขงสืบชะตาในลำน้ำและประรำพิธีโขงชะตาทำเป็นไม้ค้ำ 3 เล่ม ไม้ค้ำขนาดเล็ก 108 อัน เกิน หรือบันได 1 เล่ม และข้าวไต้ 1 คู่ (สะพานไม้คู่) ยาว 1 วา ผูกปลายเข้าไว้รวมกันทำเป็นกระโจมสามเหลี่ยม ล้อมด้วยรั้วราชวัตรผูกต้นกล้วยต้นอ้อยและต้นกกไว้ทั้งสี่มุม โขงชะตามีเครื่องประกอบพิธี ได้แก่ หมากเหมี้ยงบุหรี่ย่อยเป็นสายผูกติดโขงชะตา จำนวน 108 คำ/มวน ลวดเงิน ลวดทอง อย่างละ 3 เส้น ผ้าขาว ผ้าแดง เสื้อ หมอน หมวกกล้วย อ้อย มะพร้าว และต้นกก หมอน้ำ ผางประทีป 108 ดวง สีสายขี้ผึ้งค่าคิง (เส้นด้ายมีความยาวเท่ากับสรีระร่างกายชุบด้วยขี้ผึ้งเพื่อจุดบูชา) ตุงค่าคิง (ตุงผ้าที่มีความยาวเท่ากับสรีระร่างกาย) กระบอกน้ำ กระบอกทราย อย่างละ 108 กระบอก ข้าวเปลือก ข้าวสาร อย่างละ 1 กระตุง ลูกมะพร้าว 1 ทะลาย และกล้วยน้ำว้า 1 เครือ ปลายยอดโขงชะตาผูกข้อธง จำนวน 108 ข้อ เครื่องประกอบโขงสืบชะตานี้มีนัยของการบูชาเทวดาเพื่อสืบชะตาต่ออายุขัยให้ยืนยาว อ้างอิงจากที่มาของคาถาที่ใช้สวดสืบชะตาชื่อ *อุณห์สสวชัยคาถา* หนึ่งในบทคาถาสวดสืบชะตาล้านนา กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสด็จสวรรคตขึ้นดาวดึงส์โปรดพุทธมารดา ทรงเทศนาอภิธรรม 7 คัมภีร์ มีเทพบุตรรูปหนึ่งชื่อว่า *สุปติภูริดา* ได้เสวยทิพย์สมบัติอยู่ชั้นดาวดึงส์มาช้านาน ซึ่งในเวลาอีก 7 วัน จะสิ้นบุญจติจากดาวดึงส์ลงไปอุบัติในนรกเสวยทุกข์เวทนาอยู่ตลอดแสนปี ครั้นสิ้นกรรมในนรกนั้นแล้วก็จะไปบังเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน 7 จำพวก เสวยวิบากกรรมอยู่ 500ชาติ ทุกๆ จำพวก เทวบุตรมีความปริวิตกแห่งบุญพณิमतที่เทวดาสหายได้กล่าวถึงเหตุแห่งการหมดอายุขัยในตัวสุปติภูริดา

เทวบุตร โดยมีนางบอกเหตุ 4 ประการ คือดอกไม้วชิพยรวังรอยสรีระร่างกายมัว หมองไม่ผ่องใส ผ้าทิพย์ภูษา เครื่องทรงเครื่องหมองไม่ผ่องใส ครั่งทรงผ้าสไบเข้า ก็ร้อนกระวนกระวายไป ทำให้สุปติภูริดาเทวบุตรได้ขอให้ท้าวอัมรินทร์เมตตา ต่ออายุซึ่งท่านเองไม่สามารถห้ามการสิ้นอายุขัยได้ จึงเข้าตรัสถามองค์พระ สัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงได้เทศนาธรรมอุณฺหิสสวชียคาถาแด่เทวดา ด้วยพุทธานุภาพสุปติภูริดาเทวบุตรได้มีรัศมีกายกลับมาผ่องใส พ้นคืนความ หนุ่มและมีอายุยืนยาว ต่อมาได้จุติมายังมนุษย์โลกเป็นพระศรีอาริยมตไตรย (อุตม รุ่งเรืองศรี 2542, 7977-7978)

การประกอบพิธีกรรมเจริญพุทธมนต์สืบชะตาและเครื่องประกอบพิธีกรรม ภายในประรำพิธีเป็นการจำลองความศักดิ์สิทธิ์และอานุภาพแห่งพระธรรม คาถามาเพื่อสืบชะตาแม่น้ำให้มีอายุยืนยาวสืบไป ภายหลังจากการเจริญ พุทธมนต์เสร็จสิ้นลง เป็นพิธีแสดงพระธรรมเทศนาเรื่อง มัจฉาพระยาปลา ช่อน เพราะเชื่อว่าเป็นการขอฝน แก่เหตุทุกข์เข็ญในยามฝนแล้งด้วยพระ ธรรมคาถา ซึ่งจัดเตรียมประรำพิธีไว้พร้อมทำไม้แกะทำเป็นรูปปลาช่อน 2 ตัว (บางแห่งใช้ดินปั้นเป็นรูปปลาช่อน 2 ตัว) ล้อมรอบด้วยเหี่ยวร้าง นก ยาง รูปกาและรูปแร้ง พระสงฆ์สวดมหาสมยสูตร คาถาขอฝน 12 รอบ จึง แสดงพระธรรมเทศนามัจฉาพระยาปลาช่อน หลังจากเทศนาเสร็จสิ้นลง สูตรสุโข พุทธา (บุญคิด วัชรศาสตร์ ม.ป.ป., 11) หลังจากนั้น ปู่อาจารย์ (มัคทายก) กล่าวคำโองาสเวนทานยอคุณพระยาปลาช่อนและขอฝนเพื่อ ขจัดภัยแล้งให้มีน้ำอุดมสมบูรณ์ตลอดไป หลังจากถวายจัดปัจจัยไทยธรรม พระสงฆ์อนุโมทนา รับพร และกรวดน้ำ ประธานสงฆ์ประพรมน้ำมนต์ ชาวบ้านพร้อมกันปล่อยปลาลงสู่แม่น้ำเป็นเสร็จพิธี

ตามชาดกที่กล่าวอ้างกันว่า มัจฉาพระยาปลาซ่อน เมื่อครั้งพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระยาปลาซ่อนมีบริวารในสระแห่งหนึ่ง ครั้งเมื่อเกิดภาวะแห้งแล้งไปทั่ว ข้าวกล้าพืชพันธุ์เหี่ยวเฉาตาย แหล่งน้ำแห้งขอด ปลาและสัตว์ในน้ำได้ถูกบรรดาแร้ง เหยี่ยว กาและนกยางโฉบลงมากินเป็นอาหาร ทำให้เกิดความเดือดร้อน พระยาปลาซ่อนจึงตั้งจิตอธิษฐานพร้อมมองขึ้นไปบนฟ้ากล่าวประกาศว่า แม้นตนจะเป็นบริโภคสัตว์ก็จริง แต่ก็มิเคยเบียดเบียนสัตว์ใด ด้วยสัจจาอธิษฐานทำให้แท่นบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ของพระอินทร์ร้อนและแข็งกระด้าง พระอินทร์จึงบัญชาให้ วลาหกเทพบุตรลงม้านดาลให้ฝนตกเนื่องนองทั่วปฐพี (ศรีเลา เกษพรหม 2541, 98-104) ชาดกเรื่องพระยาปลาซ่อนเป็นที่มาของการสวดขจัดภัยแล้งและขอฝน

การประยุกต์ใช้พิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำ สืบชะตา และสวดเทศนาธรรม คาถามัจฉาพระยาปลาซ่อนเป็นการใช้พิธีกรรมเพื่อสร้างเคารพยำเกรงต่อธรรมชาติเพื่อพลิกฟื้นสถานการณ์ภัยแล้ง พิธีกรรมสำหรับชาวบ้านยังคงมีความสำคัญในกระตุ้นเตือนชุมชนให้หวนคืนกลับมาดูแลรักษาป่าไม้และแหล่งน้ำ สร้างความสมัครสมานสามัคคี สร้างพื้นที่ “กลาง” แห่งการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรม

ภาพที่ 15 การเลี้ยงผีขุนน้ำแม่สา ณ น้ำตกแม่สา ตำบลแม่แรม อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่

ภาพที่ 16 “โขงสืบชะตากกลางลำน้ำแม่สา” สถานที่ประกอบพิธีกรรมสืบชะตาแม่น้ำ

ภาพที่ 17 ไม่น้กะสลักทำเป็นรูปปลาซ่อนลงในแม่น้ำจำลองเป็นสถานที่เทศนาพระธรรมคาถามัจฉา
พระยาปลาซ่อน

ที่มาของแนวความคิดและแรงบันดาลใจ

จากการศึกษาและดำเนินการวิจัยได้ค้นพบองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญา
เหมืองฝาย ชุมชนกับการฟื้นฟูแหล่งน้ำ และผลงานการสร้างสรรค์ของศิลปิน
ที่เป็นแรงบันดาลใจเพื่อเป็นที่มาของแนวคิด ดังนี้

1. ลักษณะทางกายภาพและระบบเหมืองฝาย

การสร้างฝายกันลำน้ำด้วยวัสดุไม้ไผ่ ไม้ และหิน ให้เป็นฝายขนาดใหญ่เพื่อยกระดับ กัน และบังคับน้ำให้ไหลไปตามลำเหมืองสู่ไร่นาเป็นรูปแบบของการจัดการน้ำแบบโบราณที่สืบทอดกันมากกว่า 700 ปี มีการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาเหมืองฝายในการแก้ไขวิกฤตการณ์น้ำท่วมและแล้ง โดยการสร้างฝายขนาดเล็กไปตามลำห้วย กระจายตัวไปทั่วบริเวณลำห้วยสาขาสารพัดประโยชน์ และกักเก็บเพื่อแก้ปัญหาหน้าท่วมและแล้งได้ การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาเหมืองฝายเป็นการอาศัยระบบจัดการปัญหาน้ำจากฝายโบราณของล้านนา รูปแบบของฝายที่สร้างขึ้นได้แก่ ฝายไม้ไผ่ ฝายไม้ และฝายหิน เป็นวัสดุที่หาได้ง่ายในพื้นที่เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศ สร้างฝายขวางลำห้วยและแม่น้ำ ลดหลั่นเป็นขั้นๆ เรียงระดับจากสูงบริเวณไหล่เขาทอดตัวลงไปพื้นที่ต่ำตามลำห้วยลงสู่แม่น้ำสายใหญ่ ซึ่งในปัจจุบันชุมชนการเกษตรระดับหมู่บ้านและสมาชิกเหมืองฝายที่สืบทอดการใช้ฝายโบราณมาจากบรรพบุรุษนั้น มีการเสริมสร้างประสิทธิภาพของน้ำและป่า แบ่งออกเป็น 2 วิธี หลักๆ คือ (1) การล้อมเหมืองและตีฝาย และ (2) การสร้างฝายขนาดเล็กในลำห้วยสาขาทั่วบริเวณป่าต้นน้ำ การล้อมเหมืองและตีฝายเป็นประเพณีการขุดลอกคูคลองและซ่อมแซมฝายที่บรรพบุรุษในชุมชนลุ่มน้ำได้ร่วมกันสร้างไว้มาหลายชั่วอายุคน ซึ่งเหมืองฝายโบราณ ส่วนฝายขนาดเล็กเป็นการประยุกต์ภูมิปัญญาจากฝายโบราณเพื่อแก้ไขปัญหาน้ำป่าไหลหลากและน้ำแล้ง ในช่วงฤดูฝนและร้อน การเสริมสร้างประสิทธิภาพของป่ามีฝายเล็กๆ ช่วยในการชะลอน้ำไหลเร็วและแรง เพิ่มปริมาณน้ำในยามน้ำแล้ง อีกทั้งยังเป็นการช่วยฟื้นฟูปะบบนิเวศของป่าให้เกิดความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ในการจัดการบริหารน้ำผ่านระบบเหมืองฝายมีหัวใจหลัก คือการร่วมกันสร้างเหมืองฝายที่สามารถแจกจ่ายน้ำไปยังลูกสมาชิกอย่างมีประสิทธิภาพตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ และท้ายน้ำ บริหารจัดการจัดอย่างเป็นระบบได้แก่ การมีองค์กรเหมืองฝายในรูปแบบคณะกรรมการ ทำหน้าที่แบ่งสรรปันส่วนน้ำให้เป็นไปตามหลักความยุติธรรมและเสียสละร่วมกันในกลุ่มสมาชิกเหมืองฝาย คณะกรรมการมาจากการคัดเลือกโดยลูกสมาชิกเหมืองฝาย ทำหน้าที่จัดสรรน้ำให้แก่ลูกสมาชิกอย่างเท่าเทียมกัน เป็นผู้บังคับใช้กฎข้อตกและระเบียบการใช้เหมืองฝาย คอยดูแลตรวจตราการใช้น้ำอย่างความเท่าเทียมกัน และการดูแลซ่อมแซมเหมืองฝายหรือประเพณีการล่องเหมืองตีฝายและเลี้ยงฝาย ซึ่งเป็นความร่วมมือร่วมใจของชาวบ้านในการนำวัสดุอุปกรณ์มาร่วมกันขุดลอกลำเหมืองและตีฝายเพื่อซ่อมบำรุงให้ฝายมีความมั่นคงแข็งแรงสามารถส่งน้ำไปยังลูกสมาชิกได้โดยสะดวก การล่องเหมืองตีฝายจะประกอบพิธีเลี้ยงฝายเมื่อซ่อมแซมฝายเสร็จสิ้นลง บทบาทของพิธีกรรมมีเจตนาเพื่อรักษาอุดมการณ์ในการรักษาน้ำและป่าร่วมกัน สร้างจิตสำนึกในการใช้และรักษาน้ำและป่าให้มีความยั่งยืน สรรสร้างการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ พิธีกรรมยังเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างความรัก สัมครสมานสามัคคีร่วมกันในกลุ่มผู้ใช้น้ำอย่างความถ้อยทีถ้อยอาศัย

ส่วนกฎระเบียบการใช้เหมืองฝายนั้นเป็นข้อบังคับในการใช้น้ำที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนานเกินกว่า 700 ปี ซึ่งมีการจารึกเป็นกฎหมายล้านนาเรียกว่า “มังรายศาสตร์” กฎหมายโบราณนี้มีหัวข้อที่ว่าด้วยจารีตการใช้เหมืองฝายของล้านนา มังรายศาสตร์ได้แฝงไว้ในเนื้อหากฎระเบียบการใช้เหมืองฝายที่สืบทอดกันมาหลายยุคหลายสมัยจวบจนถึงปัจจุบันทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษร

และไม่เป็นลายลักษณ์อักษร และอยู่ในจิตสำนึกการใช้น้ำของเกษตรกรลำนนา
 กฎระเบียบการใช้เหมืองฝายมีไว้เพื่อพิทักษ์สิทธิ์และป้องกันความเหลื่อม
 ล้ำระหว่างลูกสมาชิกด้วยกัน ถึงแม้กฎระเบียบการใช้เหมืองฝายจะมีความ
 คร่งครัดอยู่มาก แต่ทางคณะกรรมการเหมืองฝายมักจะใช้วิธีการอย่างถ้อย
 ที่ถ้อยอาศัยแก่ลูกสมาชิก สำหรับการแบ่งน้ำและการหลังน้ำในระบบเหมือง
 ฝาย คือวิธีการแบ่งน้ำให้เกิดความเสมอภาค ทำให้ปริมาณน้ำสามารถส่งไปยัง
 ลูกสมาชิกเพื่อเพาะปลูกได้อย่างทั่วถึงตลอดทั้งปี แต่ถ้าหากปีไหนมีปริมาณน้ำ
 น้อยหรือเกิดความแห้งแล้ง ลูกสมาชิกสามารถรวมกันขอแบ่งน้ำไปหล่อเลี้ยง
 พืชพันธุ์ธัญญาหารได้ด้วยหลักการขอหลังน้ำ ซึ่งที่ประชุมสมาชิกเหมืองฝายจะ
 พิจารณาร่วมกันเพื่อรับรองการแบ่งปันน้ำให้แก่ลูกสมาชิกที่ร้องขอทำการหลัง
 น้ำไปช่วยบรรเทาการขาดน้ำได้ จึงทำให้ต้นน้ำ กลางน้ำ และท้ายน้ำสามารถ
 บริหารจัดการน้ำให้เหมาะสมกับสภาวะการณ์และบรรเทาความต้องการใช้น้ำ
 ในช่วงหน้าแล้งได้ ภายใต้การบริหารจัดการน้ำของระบบเหมืองฝายจะมีการ
 สัญญาเหมืองฝายกำกับข้อตกลงในการใช้น้ำของลูกสมาชิกเหมืองฝาย สัญญา
 คือกฎระเบียบที่กลุ่มสมาชิกร่วมกันร่างและใช้ร่วมกัน ผูกมัดลูกสมาชิกให้
 ปฏิบัติตามกฎหมายข้อตกลง รวมถึงเงินค่าปรับไหม และการบริจาคลงขันในการ
 บำรุงรักษาเหมืองฝายและค่าเครื่องเช่นไหว่ในประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีฝาย
 เป็นประจำในทุกๆ ปี ข้อตกลงในสัญญาจะมีความเหมาะสมกับสภาวะการณ์
 และเศรษฐกิจในช่วงเวลานั้นๆ เนื้อหาที่ระบุไว้ในสัญญาว่าด้วยการเกณฑ์
 แรงงานคน จำนวนวัสดุอุปกรณ์ที่นำมาร่วมกัน อัตราค่าปรับไหม เงินบริจาค
 ฯลฯ สัญญาเหมืองฝายเป็นการพัฒนาข้อตกลงร่วมกันของกลุ่มสมาชิกผู้ใช้น้ำ
 ที่มีรูปแบบในการบันทึกขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษร

2. ชุมชนและคณะบุคคลภายนอกร่วมกันฟื้นฟูความร่วมแรงร่วมใจ

การร่วมแรงรวมใจที่เกิดมาจากการจัดการขององค์กรเหมืองฝาย เนื่องจากฝายเป็นของ “หน้าหมู่บ้าน” หรือทรัพยากรส่วนรวมทุกๆ ชาวบ้านจะมีส่วนร่วมในประเพณีร้องเหมืองและตีฝายเป็นการลงแรงกายแรงใจร่วมกันในการขุดลอกลำเหมืองและการนำวัสดุอุปกรณ์มาร่วมกันซ่อมแซมเหมืองฝายเป็นประจำทุกๆ ปี ในระยะหลังประเพณีนี้ชุมชนหมู่บ้านได้ละทิ้งไปด้วยสาเหตุที่ทางราชการเข้ามาแทรกแซงระบบการจัดการชลประทานของชาวบ้านในช่วงเวลาหนึ่ง แต่กลับหายไปไหนหายที่สุด เนื่องจากการความไม่ต่อเนื่องของนโยบายของภาครัฐ ในกรณีชุมชนศึกษาระบบเหมืองฝายลุ่มน้ำแม่สา ตำบลแม่แรม อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ คือกลุ่มเกษตรกรผู้ใช้น้ำและผู้นำชุมชนที่ยังคงใช้ระบบเหมืองฝายมีความพยายามรักษาความร่วมแรงร่วมใจจากระบบเหมืองฝาย ประกอบกับการเกิดวิกฤตการณ์ปัญหาน้ำแล้งและน้ำท่วม ทำให้ชุมชนได้แสวงหาแนวทางแก้ไขวิกฤตการณ์น้ำร่วมกัน โดยจัดเป็นรูปแบบกิจกรรมการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาเหมืองฝายโดยการสร้างฝายขนาดเล็กทั่วลำห้วยในพื้นที่ป่าต้นน้ำ โดยมีกลุ่มคณะบุคคลภายนอกชุมชนมาร่วมกับเจ้าหน้าที่หน่วยพิทักษ์อุทยาน เจ้าหน้าที่ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม นักศึกษา และคณาจารย์ร่วมกันสร้างเป็นกิจกรรมการสร้างฝายในพื้นที่น้ำตกแม่สา ซึ่งเป็นการใช้ภูมิปัญญาเหมืองฝายโบราณที่มีในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่สา เพื่อสร้างฝายขนาดเล็กทั่วป่าต้นน้ำบริเวณลำห้วยที่ไหลลงสู่น้ำแม่สาและแม่ปิง

ภายใต้กิจกรรมการประยุกต์ภูมิปัญญาเหมืองฝายได้ค้นพบแนวทางการฟื้นฟูความร่วมแรงร่วมใจของชุมชนจากกลุ่มคณะบุคคลภายนอก เจ้าหน้าที่ภาค

รัฐ และกลุ่มเยาวชนคนรุ่นใหม่ที่มาด้วยกันจัดกิจกรรมการฟื้นฟูระบบเหมืองฝาย กลุ่มคณะบุคคลภายในชุมชนที่ได้รับการกระตุ้นกระบวนการฟื้นฟูแหล่งน้ำได้แก่ กลุ่มผู้นำหมู่บ้านได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นายกเทศมนตรีตำบล คณะสงฆ์ตำบล โรงเรียน และชาวบ้าน ในการนำแรงกายแรงใจ เงินบริจาค และข้าวปลาอาหารมาร่วมกันสร้างฝายให้สามารถชะลอและกักเก็บน้ำ การระดมแรงกายและแรงใจดังกล่าวมีที่มาจากระบบเหมืองฝาย ซึ่งเป็นจิตสำนึกการใช้ของส่วนรวมร่วมกันของชุมชนหรือที่เรียกว่า “ของหน้าหมู่บ้าน” เหมืองฝายและจิตสำนึกของชุมชนได้ผลักดันและเปิดพื้นที่ทางสังคมวัฒนธรรมในรูปแบบกิจกรรมการฟื้นฟูแหล่งน้ำด้วยการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาเพื่อสร้างฝายชะลอน้ำ ซึ่งเป็นแนวทางในการแก้ปัญหา น้ำท่วมและแล้ง อีกทั้งยังเป็นการช่วยฟื้นฟูระบบนิเวศให้แก่ป่าได้อีกทางหนึ่ง ชาวบ้านและกลุ่มผู้นำชุมชนได้รับแรงกระตุ้นจิตสำนึกจากกลุ่มคณะบุคคลภายนอกโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มเยาวชนคนรุ่นใหม่ได้เปิดโอกาสส่วนร่วมในการดูแลรักษาแหล่งน้ำชุมชนและป่า

การฟื้นฟูความร่วมแรงร่วมใจของชุมชนจากกรณีศึกษาในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่สา มีอยู่ 2 ปัจจัย คือกลุ่มคณะบุคคลภายในและภายนอกชุมชนที่ได้มาร่วมกันฟื้นฟูแหล่งน้ำด้วยการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาเหมืองฝายเพื่อสร้างสรรค์เป็นกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งเกิดความร่วมมือได้จากรากเหง้าดั้งเดิมในระบบเหมืองฝายและเกษตรกรรมเป็นแรงผลักดันที่ทำให้เกิดการต่อยอดการฟื้นฟูแหล่งน้ำและป่า กิจกรรมดังกล่าวถือเป็นส่วนหนึ่งของสังคมล้านนาร่วมสมัย ซึ่งเกิดจากสังคมวัฒนธรรมที่มีรากเหง้าผลักดันให้เกิดการต่อยอดภูมิปัญญาหรือนวัตกรรมใหม่ๆ ภูมิปัญญาและนวัตกรรมในที่นี้เกิดจากการสังสม สืบทอด เรียนรู้และ

สามารถนำมาแก้ไขปัญหาได้ การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาเหมืองฝายจึงเป็นหนึ่งในแนวทางการแก้ปัญหาหน้าท่วมและแล้ง และฟื้นฟูความร่วมมือร่วมใจให้แก่ชุมชน

3. พิธีกรรมในการสร้างแรงกระตุ้นจิตสำนึกชุมชนเพื่อฟื้นฟูระบบเหมืองฝาย

ระบบเหมืองฝายกับสังคมวัฒนธรรมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ ในเรื่องการดูแลรักษาน้ำกับป่า พิธีกรรมเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนสังคมผ่านอุดมการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม พิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำ ผีฝาย สืบชะตาแม่น้ำ และถวายต้นไม้แด่พระสงฆ์เพื่อปลูกฟื้นคืนผืนป่า เป็นเครื่องมือหนึ่งในการเรียกจิตสำนึกจากชุมชนให้กลับมาดูแลรักษาป่าไม้และแหล่งน้ำด้วยความเชื่อและศรัทธาที่มีต่อ “ผีและพุทธ” และยังสะท้อนถึงความเคารพยำเกรงในอำนาจแห่งน้ำและป่า การประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบเหมืองฝายได้แก่การเลี้ยงผีฝาย ผีขุนน้ำ และถวายต้นไม้แด่พระสงฆ์เพื่อปลูกทดแทนป่าเสื่อมโทรมจะจัดขึ้นในช่วงประเพณีการล่องเหมืองและตีฝาย โดยกลุ่มสมาชิกเหมืองฝายจะนำเครื่องเซ่นไหว้ อาทิ หมู 1 ตัว เหล้า ข้าว ขนมหวาน และดอกไม้ธูปเทียน นำมาเลี้ยงผีฝายร่วมกัน หลังจากการล่องเหมืองและตีฝายเสร็จสิ้นลงเป็นประจำทุกๆ ปี หลังจากพิธีกรรมการเลี้ยงผีเสร็จลง ลูกสมาชิกจะนำเครื่องเซ่นมาประกอบเป็นอาหารและรับประทานร่วมกัน ภายใต้ความเชื่อและพิธีกรรมการเลี้ยงผีฝายปลูกฝังอุดมการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมให้ลูกสมาชิกผู้นี้ได้ร่วมกันทำนุบำรุงเหมืองฝายให้ความมั่นคงแข็งแรงสามารถแจกจ่ายน้ำได้โดยสะดวก การประกอบพิธีกรรมและรับประทานอาหารร่วมกัน

เสริมสร้างความรักสมัครสมานสามัคคีและความถ้อยทีถ้อยอาศัยกันในกลุ่มสมาชิกเหมืองฝาย

ส่วนพิธีกรรมการเลี้ยงฝายจะสัมพันธ์กับการเลี้ยงฝิขุนน้ำ หรือฝิขุนห้วย ซึ่งการเลี้ยงฝิขุนน้ำเป็นพิธีกรรมการเคารพนับถือตาน้ำ หรือที่เรียกว่า ขุนน้ำ ซึ่งผูกหรือซึมจากบริเวณไหลเขา ไหลเป็นธารลำห้วยมารวมตัวกันกลายเป็นแม่น้ำ การเลี้ยงฝิขุนน้ำจึงทำการพิธีเช่นไหว้บริเวณตาน้ำหรือลำห้วยที่ไหลริน ส่วนการเลี้ยงฝายจะประกอบพิธีกรรมบริเวณฝายกันแม่น้ำสายใหญ่ ทั้งสองพิธีกรรมจะมีความสอดคล้องและสัมพันธ์กันในเรื่องการเคารพยำเกรงต่อธรรมชาติเรื่องน้ำและป่า ซึ่งสะท้อนผ่านการเช่นไหว้บูชาและขอให้ปริมาณน้ำมีความบริบูรณ์ตลอดทั้งปี ข้าวปลาอาหารสมบูรณ์ พืชผลทางการเกษตรเจริญงอกงาม และปราศจากภัยอันตรายจากธรรมชาติ

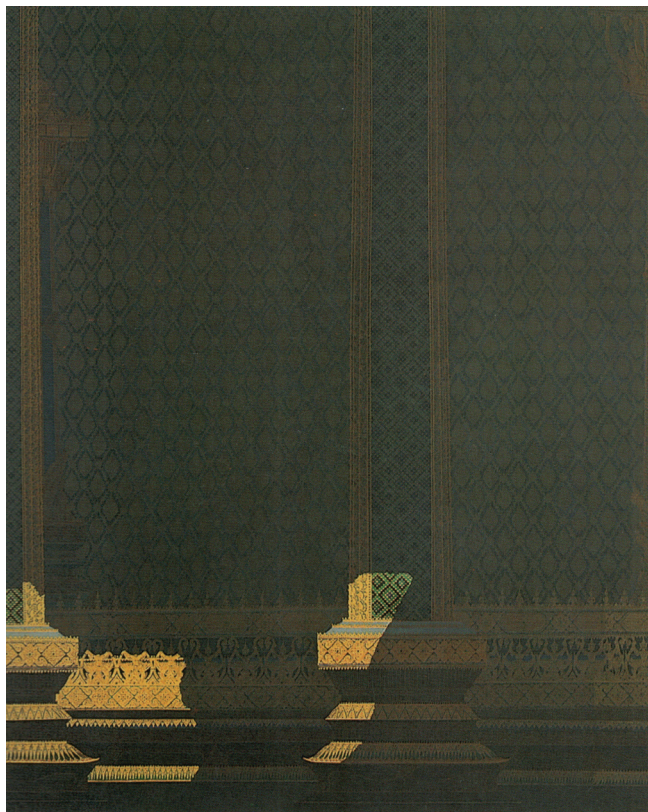
ส่วนพิธีกรรมสืบทอดแม่น้ำและถวายน้ไม่แด่พระสงฆ์เพื่อปลูกพินคินผืนป่าถือเป็นการประยุกต์ใช้พิธีกรรมในการกระตุ้นจิตสำนึกชุมชน โดยที่พิธีกรรมสืบทอดแม่น้ำมีที่มาจากการสืบทอดให้แก่คนป่วยผู้ที่มีอาการทรุดโทรมปางตายให้กลับมามีชีวิตรอดอยู่ได้ พิธีสืบทอดน้ำจึงนำมาประยุกต์ใช้กับการฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรม และน้ำที่เกิดวิกฤตการณ์เหือดแห้งและไหลท่วม ทำให้ป่ากลับมามีสภาพสมบูรณ์ดังเดิม ในพิธีสืบทอดน้ำอาศัยความศักดิ์สิทธิ์แห่งพระพุทธรูปและบารมีธรรมจากการเจริญพุทธมนต์คาถาได้ดลบันดาลให้น้ำท่ามีความบริบูรณ์และฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล รวมถึงการเทศนาธรรมชื่อว่า “มัจฉาพญาปลาซ่อน” เพื่อขอฝน ซึ่งอ้างอิงจากตำนานที่กล่าวถึงพญาปลาซ่อนตอนเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ได้เกิดเหตุแห้งแล้งไปทั่ว ข้าวกล้า

แห้งตาย แห้งน้ำแห้งทอด และสัตว์น้ำถูกบรรดาแร้ง เหยี่ยว กาและนกยาง โฉบลงมากินเป็นอาหาร ทำให้เกิดความเดือดร้อน พญาปลาซ่อนจึงตั้งจิตอธิษฐานขอฝน พระอินทร์จึงบัญชาให้วาลาหกะเทพบุตรลงมาบันดาลให้ฝนตกเนืองนองทั่วปฐพี เนื้อหาจากพระธรรมเทศนาและบทคาถาเจริญพุทธมนต์ จึงนำมาประยุกต์เข้ากับการขอฝน ส่วนการถวายน้มน้ำแต่พระสงฆ์เพื่อปลูกพื้ดินผืนป่าเป็นอีกพิธีกรรมหนึ่งที่ประยุกต์ขึ้นเพื่อนำอนุภาพความศักดิ์สิทธิ์แห่งพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ได้เป็นผู้รับมอบไว้ในการดูแลของ “พระรัตนตรัย” เฉกเช่นเดียวกับของถวายทานไว้เป็นสมบัติแก้ววัด สมบัตินั้นเป็นของส่วนรวมใช้ร่วมกันและไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของ ป่าไม้ที่เสื่อมโทรมจากการถูกบุกรุกแผ้วถางจึงต้องอาศัยพระรัตนตรัยช่วยปกป้องรักษาไม่ให้ถูกตัดทำลาย การถวายน้มน้ำให้แก่พระสงฆ์เพื่อปลูกป่าไว้ให้แก่ชุมชน เป็นส่วนหนึ่งในการกระตุ้นเตือนจิตสำนึกร่วมของชุมชนให้เกิดการฟื้นฟูป่าต้นน้ำ เพื่อกลับมามีชีวิตอยู่ในสภาพสมบูรณ์ และเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เหมือนกับพิธีการบวชป่าในภาคเหนือ ซึ่งต้องบวชต้นไม้และมีจีวรผ้าเหลืองพันรอบต้นปกป้องคุ้มครองไม่ให้ถูกตัดทำลาย

การประยุกต์พิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำ ผีฝ่าย สืบชะตาแม่น้ำ และถวายน้มน้ำแต่พระสงฆ์เพื่อปลูกพื้ดินผืนป่าเป็นการกระตุ้นจิตสำนึกชุมชนให้เกิดความร่วมมือในการฟื้นฟูแหล่งน้ำและป่า ด้วยพิธีกรรมความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับระบบเหมืองฝาย สร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ

4. ผลงานการสร้างสรรคศิลปะที่เป็นแรงบันดาลใจ

การสร้างสรรคผลงานของ ปรีชา เกาทอง (2522) จิตรกรรมในชุดชื่อ “รูปทรงของแสงบนเนื้อที่ของเงา” ได้เสนอแนวคิดและข้อค้นพบเกี่ยวกับ “แสงและเงา” ไว้ว่า ปรากฏการณ์ของแสงและเงาจะสมบูรณ์ได้จะต้องประกอบด้วย 3 ปัจจัย คือ (1) แสงต้นกำเนิด (แสงจากดวงอาทิตย์) (2) วัตถุตัวกลางทึบแสง (ผนัง หรือวัตถุที่บังแสง เป็นผลทำให้เกิดเป็นภาพเงามืด) (3) วัตถุรับแสง (ฉากภาพทั้งแสงและเงา ได้แก่ ผนังโบสถ์ เป็นบริเวณที่เกิดปรากฏการณ์ของแสงและเงา) ทั้ง 3 ปัจจัย มีความสัมพันธ์ที่เป็นเหตุและผลเกี่ยวเนื่องกันตลอดเวลา จะขาดสิ่งหนึ่งสิ่งใดไม่ได้โดยผลงานจิตรกรรมของศิลปินได้กำหนดรูปทรงของแสงบนผนังโบสถ์ มีความหมายเท่ากับรูปทรง (Form) ที่ลอยอยู่ ส่วนบริเวณที่เป็นเงามืดของผนังโบสถ์มีความหมายเท่ากับความว่าง (Space) ซึ่งรูปทรงของแสงและเนื้อที่เงามีความหมายเท่ากับคุณค่าที่เป็นบวกกับเป็นลบ รูปทรงของแสงที่มีปริมาณน้อยกว่าเป็นผลให้เกิดจินตนาการที่ดูคล้ายกับรูปทรงของแสงนั้นล่องลอยอย่างอิสระบนความว่างเปล่า ส่วนที่เป็นเงามืดอันกว้างไกลที่สุดมิได้ แต่ทั้งแสงและเงาที่ปรากฏในทิศทาง บริเวณ และปริมาณต่างๆ ก็เป็นผลลัพธ์มาจาก แสงต้นกำเนิด วัตถุทึบแสง และวัตถุรับแสง การทำงานของแสงและเงาสะท้อนผลให้เกิดความรู้สึกสงบนิ่ง และมีสมาธิ (ปรีชา เกาทอง 2522, 11-12)

ภาพที่ 18 ปรีชา เกาทอง ชื่อผลงาน “รูปทรงของแสงบนเนื้อที่ของเงา 1” พ.ศ. 2522

สื่อะคิลิคนผ้าใบ ขนาดความสูง 170 เซนติเมตร x ความกว้าง 140 เซนติเมตร

แสงและเงาในชุดผลงานจิตรกรรมนี้ได้สร้างความเคลื่อนไหวต่อเนื่องกัน และส่วนลวดลายที่แตกต่างกันกลับให้ความรู้สึกขัดแย้งกัน ซึ่งสร้างความเปลี่ยนแปลงด้านอารมณ์ความรู้สึกก้าวกระโดดจากที่หนึ่งไปอีกที่หนึ่ง แสงและเงาก่อเกิดความรู้สึกเชิงนามธรรมเป็นภาพแห่งสมาธิและจิตนาการ

และผลงานของ Elizabeth Ogilvie 2005 - 2006 ในชุดผลงานชื่อ “Bodies of Water” จัดแสดงใน แกลเลอรี ณ ประเทศอังกฤษ ศิลปินได้นำเสนอให้เห็นถึงประเด็นเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของน้ำ โดยการออกแบบห้องนิทรรศการให้บรรจุน้ำ ควบคุมและระบายน้ำ ด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ส่งสู่อ่างภายในห้องแสดงผลงาน พร้อมกับสร้างอ่างในการรองรับน้ำ ฉายวิดีโอทัศน์ใช้สื่อวิดีโอทัศน์ร่วมกับแสง และเงาที่ปรากฏขึ้นบนฝาผนัง ผู้เข้าชมงานนิทรรศการสามารถเดินวนไปรอบๆ อ่างเก็บน้ำได้โดยรอบ มีการบรรเลงดนตรีด้วยการเล่นสดร่วมกับเนื้อหาที่ปรากฏบนผนังห้อง ในขณะที่น้ำหยดลงบนอ่าง หยดน้ำ และแสงได้สร้างปฏิกิริยาต่อผู้เข้าชมให้เกิดการตีความหมายหลากหลายมิติ

Elizabeth Ogilvie ได้นำเสนอการร่างภาพจากน้ำเพื่อสร้างประสบการณ์ในการสังเกตของผู้เข้าชม น้ำมีการเคลื่อนไหว และการสะท้อน เช่นเดียวกับมุมมองในชีวิตของมนุษย์มีประสบการณ์ของแต่ละบุคคลแตกต่างกันไป มีสิ่งแวดล้อมที่ไม่คุ้นเคยมาก่อนซึ่งเกิดจากเวลา และสถานที่ ประสบการณ์ของการสร้างความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับน้ำจากการสร้างสรรค์ผลงานนี้ได้ช่วยให้ผู้ชมได้เกิดประสบการณ์ และการสำรวจทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณค่าที่สุดกับชีวิต (Elizabeth Ogilvie 2005, 32-35)

ภาพที่ 19 Elizabeth Ogilvie ชื่อผลงาน “Bodies of Water” ค.ศ. 2005

การติดตั้งงานอ่างน้ำ พิวซี และไม้ เทคนิคการควบคุมอิเล็กทรอนิกส์ น้ำ แสง และวิดีโอ

ขนาดความสูง 500 เซนติเมตร x ความกว้าง 2,300.50 เซนติเมตร ความยาว x 150.50 เซนติเมตร

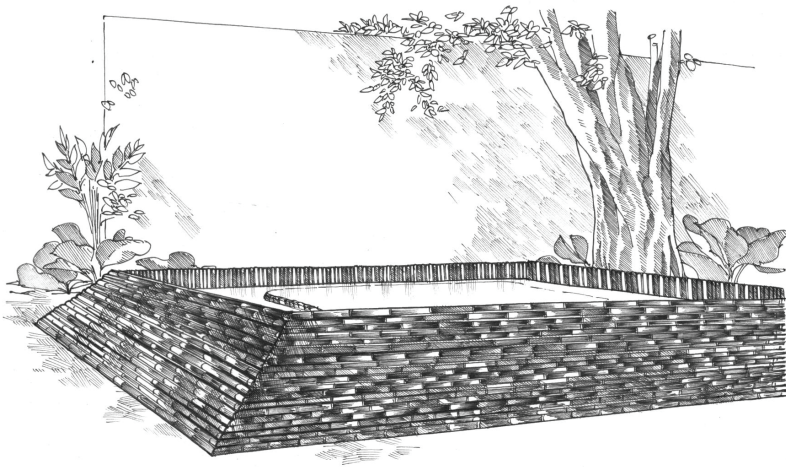
ที่มาของแนวความคิดทั้ง 4 ข้อ ได้แก่ 1) ลักษณะกายภาพและระบบเหมืองฝาย 2) ชุมชนและคณะบุคคลภายนอกมาร่วมกันฟื้นฟูความร่วมแรงร่วมใจ 3) พิธีกรรมในการสร้างแรงกระตุ้นจิตสำนึกชุมชนเพื่อฟื้นฟูระบบเหมืองฝาย 4) ผลงานสร้างสรรค์ศิลปะที่เป็นแรงบันดาลใจ ผู้ศึกษาได้นำเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์จากรูปแบบของฝายไม้ไผ่ และนำระบบการยกระดับน้ำ กักเก็บ และระบายน้ำไปตามเส้นทางลำเหมืองมาสร้างเป็นฝายขนาดใหญ่ มา

สร้างขึ้นใหม่เป็นฝ่ายรูปแบบสี่เหลี่ยม โดยใช้วัสดุไม้ไผ่เรียงซ้อนทับกัน ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งความร่วมมือร่วมใจของผู้คน นำระบบการยกระดับน้ำและลดหลั่นเป็นขั้นๆ มาสร้างเป็นระบบการไหลเวียนของน้ำภายในฝ่าย และอิทธิพลของผลงานจาก 2 ศิลปิน ในการสร้างปรากฏการณ์เคลื่อนไหวของน้ำร่วมกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงของแสงสะท้อนผ่านฉากหนังต้นไม้ และอาคาร ซึ่งแฝงไว้ด้วยนัยแห่งความเชื่อในเรื่องน้ำและป่า ความเคารพยำเกรงต่อธรรมชาติ พิธีกรรม และจิตสำนึกของชุมชน นำเสนอประเด็นปัญหาด้วยการสร้างเป็นฝ่ายขนาดใหญ่ด้วยการติดตั้งร่วมกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติในพื้นที่ภายนอกอาคารหอนิทรรศการศิลปวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ร่วมกับบรรยากาศ แสงอาทิตย์ ต้นไม้ และอาคาร ทำฉากผนังเพื่อรองรับการเคลื่อนไหวของน้ำและแสงสะท้อน

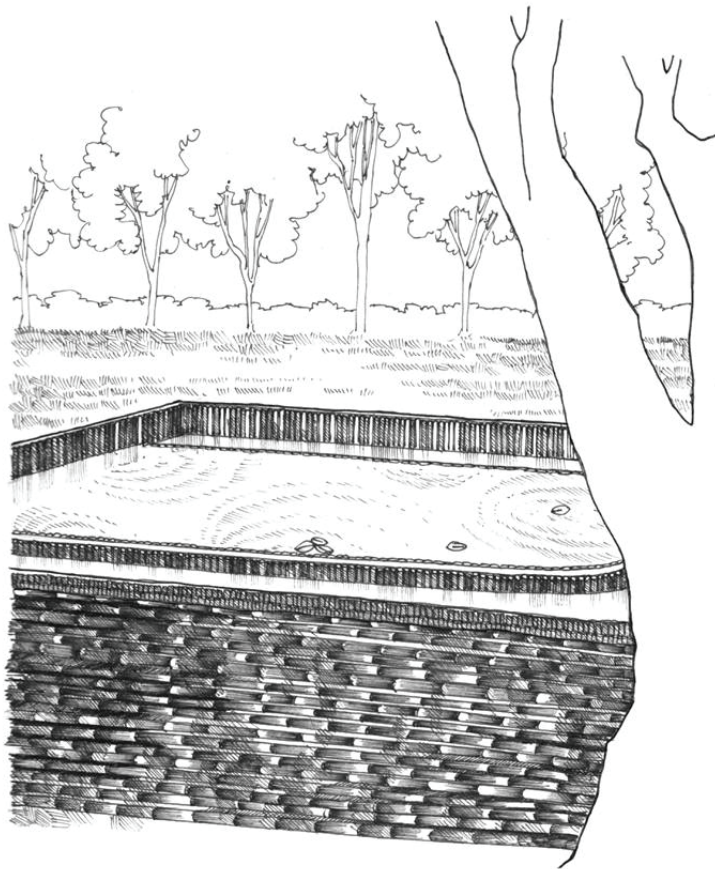
ส่วนเนื้อหาเรื่องราวจากชุมชนในการฟื้นฟูความร่วมมือร่วมใจ และพิธีกรรมในการสร้างแรงกระตุ้นจิตสำนึกชุมชนเพื่อฟื้นฟูระบบเหมืองฝายได้จัดทำขึ้นเป็นรูปแบบวีดีโอ Documentary ซึ่งเป็นการเก็บข้อมูลภาคสนาม และกิจกรรมร่วมกับชุมชนเพื่อฟื้นฟูระบบเหมืองฝาย โดยการเข้าไปสัมผัสคลุกคลีปัญหาชุมชน วิเคราะห์และแสวงหาทางออกร่วมกับชุมชนเกี่ยวกับวิกฤตการณ์น้ำ การละทิ้ง และการฟื้นฟูเหมืองฝาย ตลอดจนการใช้พิธีกรรมในการกระตุ้นจิตสำนึกของชุมชนให้เกิดการดูแลแหล่งน้ำชุมชนด้วย ภูมิปัญญาเหมืองฝาย กิจกรรมการฟื้นฟูระบบเหมืองฝายเลือกพื้นที่ลุ่มน้ำแม่สา ตำบลแม่แรม อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ เป็นพื้นที่ศึกษาและดำเนินกิจกรรมฟื้นฟูภูมิปัญญาเหมืองฝายจัดทำเป็นวีดิโอนำเสนอร่วมกับผลงานการสร้างสรรค์

ที่มาของแนวความคิดก่อรูปสัญลักษณ์จากภูมิปัญญาเมืองฝาย นำเสนอประเด็นปัญหาการละทิ้งเมืองฝายของชุมชน การฟื้นฟูจิตสำนึกของชุมชนด้วยความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำและป่า สร้างสรรค์ขึ้นเป็นปรากฏการณ์ความเคลื่อนไหวแห่งน้ำสู่การรับรู้เชิงนามธรรม ในผลงานชุด “เมืองฝาย สายน้ำแห่งภูมิปัญญาระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ” นำเสนอโดยการจัดวางปรับเปลี่ยนไปพร้อมกับสถานที่ (Installation Art) และวิดีโอ Documentary นำเสนอกระบวนการฟื้นฟูระบบเมืองฝายชุมชน เพื่อสร้างการกระตุ้นจิตสำนึกชุมชนให้เกิดความรักความหวงแหนแหล่งน้ำและทรัพยากรธรรมชาติ ดังนี้

ภาพร่าง

ภาพที่ 20 ภาพร่างการจัด Installation Art ฝายร่วมกับต้นไม้ แสง และกาลเวลา

ภาพที่ 21 ภาพร่างการจัดระบบการไหลเวียนและลดทอนของน้ำ

ผลงานในชุด “เหมืองฝายสายน้ำแห่งภูมิปัญญาระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ”

ภาพที่ 22 การจัดวางฝายร่วมกับต้นไม้ แสง และกาลเวลา จัดแสดง ณ หอนิทรรศการศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ผลงานขนาดความกว้าง 700 เซนติเมตร x ความยาว 800 เซนติเมตร

ภาพที่ 23 การกักเก็บและระบายกระแสน้ำภายในฝาย

ภาพที่ 24 การไหลลดหลั่นของกระแสน้ำภายในฝาย

ภาพที่ 25 บอร์ดแสดงแนวคิดและวิถีทัศน์กระบวนการฟื้นฟูเมืองฝาย

ภาพที่ 26 ผู้เข้าชมวีดิทัศน์นำเสนอเนื้อหากระบวนการดำเนินการวิจัยในการฟื้นฟูเมืองฝายร่วมกับชุมชน

ภาพที่ 27 วีดิทัศน์นำเสนอการใช้พิธีกรรมในการฟื้นฟูแหล่งน้ำชุมชน

เนื้อหาและความหมายของงาน

การสร้างสรรคผลงานในชุด “เหมืองฝายสายน้ำแห่งภูมิปัญญาคนกับธรรมชาติ” มีความมุ่งหมายในการนำเสนอประเด็นการละทิ้งเหมืองฝายของชุมชนเพื่อกระตุ้นจิตสำนึกในการใช้น้ำให้กลับมาฟื้นฟูแหล่งน้ำของชุมชนให้สามารถใช้อุปโภคและบริโภค การกระตุ้นจิตสำนึกนี้เกิดขึ้นโดยการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาเหมืองฝายสร้างเป็นแหล่งน้ำชุมชน การประกอบพิธีกรรม และนำมาสร้างสรรค์เป็นผลงานศิลปะเพื่อจรรโลงจิตใจให้เกิดความรักและหวงแหนในภูมิปัญญาเหมืองฝายของชุมชน การสร้างสรรค์เหมืองฝายสายน้ำแห่งภูมิปัญญาคนกับธรรมชาติโดยการนำการไหลเวียนของน้ำจากระบบเหมืองฝายมาสร้างขึ้นด้วยไม้ไผ่ให้เป็นรูปแบบสี่เหลี่ยมในขนาดความกว้าง 700 เซนติเมตร x ความยาว 800 เซนติเมตร ให้มีขนาดพอดีกับพื้นที่จัดวางได้ต้นไม้ใหญ่ที่แผ่กิ่งก้านสาขapakคลุมบริเวณฝาย เรียงไม้ไผ่เป็นสันฝายสูงตามแนวนอนของไม้ไผ่ทั้งสี่ด้าน ภายในฝาย จัดความลาดหล่นภายในฝายไว้ 2 ระดับ เรียงไม้ไผ่เป็นแนวตั้งไว้โดยรอบ กักเก็บ บังคับน้ำการไหลเวียนของกระแสน้ำไปตามระดับความสูงต่ำโดยการติดตั้งส่งและพักไว้ในบ่อน้ำ สร้างผนังเป็นพื้นสีขาวเพื่อใช้รับการสะท้อนแสงร่วมกับต้นไม้และสภาพสิ่งแวดล้อมธรรมชาติรอบข้าง

การจัดฝายสร้างสรรค์อันมีที่มาจากระบบเหมืองฝายเพื่อต่อยอดความสำคัญของเหมืองฝายที่ส่งมอบไว้เป็นมรดกและภูมิปัญญาในการจัดการแหล่งน้ำให้มีใช้อุปโภคและบริโภค หากละทิ้งเหมืองฝายไปชุมชนจะไม่มีน้ำใช้ ก่อให้เกิดปัญหาน้ำแล้งและน้ำท่วม (ภาพที่ 22) การใช้วัสดุไม้ไผ่มาสร้างเป็นฝายแสดงถึงการ “ร่วมแรงร่วมใจ” ของชุมชนที่นำวัสดุไม้ แรงกายแรงใจ และข้าวปลา

อาหารมาร่วมกันเพื่อสร้างให้เป็นฝ่ายที่มั่นคงแข็งแรง ระบบน้ำที่ไหลเวียนในฝ่ายสร้างสรรค์ (ภาพที่ 22-24) คือภูมิปัญญาในการ กักเก็บ บังคับ และปล่อยน้ำให้ไหลเวียนไปตามระดับความสูงต่ำของจากฝ่ายสู่ลำเหมือง ซึ่งในอดีตมีข้อตกลงและระเบียบการปล่อยน้ำอย่างยุติธรรมเป็นพื้นฐานความร่วมมือของชุมชน การสร้างระบบการไหลเวียนขึ้นเพื่อให้ผู้ชมผลงานได้ทราบถึงที่มาของความสำคัญเหมืองฝ่ายในการจัดระบบน้ำของชุมชน ตลอดจนธรรมชาติที่เกื้อกูลทรัพยากรไว้แก่มนุษย์ให้ใช้อุปโภคและบริโภคเรื่อยมา

วิถีทัศน์นำเสนอกระบวนการวิจัยด้านการศึกษาปัญญาการละทิ้งเหมืองฝ่าย แนวทางการแก้ปัญหาด้วยกระบวนการชุมชนได้นำเสนอในรูปแบบสารคดี (Documentary) ความมุ่งหมายของวิถีทัศน์เพื่อบันทึกกระบวนการฟื้นฟูแหล่งน้ำของชุมชนด้วยภูมิปัญญาเหมืองฝ่าย การประยุกต์ใช้ฝ่ายเพื่อกักเก็บและชะลอน้ำ การใช้พิธีกรรมในการกระตุ้นจิตสำนึกชุมชนให้กลับมารักและหวงแหนแหล่งน้ำชุมชน ความร่วมมือของชุมชนกับเครือข่ายภายนอก อาทิ องค์ครภาครรัฐ เอกชน กลุ่มคณะบุคคลและเยาวชนคนรุ่นใหม่ที่ได้ร่วมกันสร้างสรรค์กิจกรรมในการฟื้นฟูแหล่งน้ำจากภูมิปัญญาเหมืองฝ่าย (ภาพที่ 25-27) เป็นชุดองค์ความรู้จากการศึกษาและดำเนินการวิจัยในพื้นที่ศึกษาลุ่มน้ำแม่สา อำเภอมะริม จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นแม่น้ำสาขาสำคัญอีกสายหนึ่งของแม่น้ำปิง จังหวัดเชียงใหม่

สรุปและอภิปรายผล

ผลงานในชุด “เหมืองฝายสายน้ำแห่งภูมิปัญญาคนกับธรรมชาติ” มีสาระสำคัญในการสร้างสรรค์เหมืองฝายเพื่อกระตุ้นจิตสำนึกชุมชนให้กลับมาดูแลเอาใจใส่เหมืองฝายแหล่งน้ำของชุมชน สร้างสรรค์เป็นผลงานในรูปแบบอินสตอลเลชัน (Installation Art) การนำเสนอผลงานสู่สาธารณชนในพื้นที่หอนิทรรศการศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เป็นการนำเสนอภายนอกอาคารหอศิลปวัฒนธรรมโดยเลือกพื้นที่จัดแสดงผลงานร่วมกับสภาพสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ คือต้นไม้ แสง และกาลเวลา ซึ่งคาดหวังให้ฝายได้สร้างความร่วมแรงร่วมใจดังไม้ไผ่หลายร้อยเล่มที่นำมาสร้างสรรค์ขึ้น สามารถกักเก็บ บังคับ และปล่อยน้ำให้ไหลเวียนภายในฝาย ท่ามกลางบรรยากาศแห่งธรรมชาติที่น้ำเชื่อมสายสัมพันธ์แห่งสังคมมนุษย์กับธรรมชาติเข้าไว้ด้วยกันหากขาดหาย หรือละทิ้งไปก็将会เกิดปัญหาย้อนกลับมาเป็นภัยร้ายแรง

ภาพที่ 28 การจัดเรียงไม้ไผ่ให้เป็นฝายขนาดใหญ่และระบบการไหลเวียนน้ำเรียกความน่าสนใจแก่ผู้ชม

ภาพที่ 29 ผู้ชมสามารถเข้าชมงานสามารถสัมผัสผืนผ้าและน้ำในชุดผลงานได้

การสร้างสรรค์ผลงานด้วยการจัดวางอินสตอลเลชั่นร่วมกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ได้ค้นพบการสะท้อนเงาของการกระเพื่อมของน้ำจากการทำระบบไหลเวียนของน้ำปรากฏบนฉากผนังที่จัดเตรียมไว้ กระแสน้ำที่ไหลเวียนและลดหลั่นเป็นชั้นๆ สร้างแรงกระเพื่อมสะท้อนเป็นเส้นทางน้ำและคลื่นปรากฏ

บนฉากรับ ดันไม้และใบไม้ สลับกับแสงที่ส่องลอดลงมายังต้นไม้สร้างความ
ระยิบระยับไปทั่วบริเวณผลงานที่จัดแสดง ข้อค้นพบเบื้องต้นได้ถ่ายทอดถึง
ระบบการไหลเวียนของน้ำภายในฝ่ายสร้างสรรค์ซึ่งสามารถสร้างการสะท้อน
ผิวน้ำจากแรงกระเพื่อมและการลดทอนของกระแสน้ำภายในฝ่าย (ภาพที่ 30)

ภาพที่ 30 แสงสะท้อนผิวน้ำในยามเช้าปรากฏบนผนังและต้นไม้เป็นเงาชั้นลดทอน
และการกระเพื่อมกระแสน้ำ

การเคลื่อนไหวของแสงสะท้อนมีการความเปลี่ยนแปลงไปตามวัฏจักรแห่ง
เวลาเป็นอีกหนึ่งข้อค้นพบที่ได้จากการสร้างสรรค์ เริ่มจากช่วงเวลาเช้านี้ถึง
เที่ยงวัน แสงสะท้อนบนผิวน้ำได้สะท้อนปรากฏเป็นรูปลักษณะฝ่ายที่ลดทอน
ตัวเป็นชั้นๆ คลื่นกระแสน้ำสะท้อนแสงเงาปรากฏบนฉากรับเป็นเส้นทาง
น้ำ มีทิศทางการไหลไปในทางเดียวกันและสวนทางกันไปมา แสงที่สะท้อนจาก
ท้องฝ่ายในระนาบของผิวน้ำที่แผ่กว้างขยายออกไปสร้างเงาสะท้อนที่มีความถี่

มากขึ้น เนื่องจากแสงได้ทอดลงมาใกล้กับปากทางน้ำทำให้เกิดการเคลื่อนไหวที่เร่งเร็ว ตัดกับเงาน้ำด้านล่างสุดที่เคลื่อนไหวอย่างเนิบช้าไปตามทิศทางไหลแบบกรวยคลื่น (ภาพที่ 30-31)

ในช่วงเวลาก่อนเที่ยงวัน แสงสะท้อนบนฉากผนังได้คลี่คลายกรวยคลื่นน้ำขยายใหญ่และแผ่กว้างออกไปจนสุดขอบเงาฉาย ความเร่งเร้าของแสงเริ่มลดลง จนเนิบช้าและจางหายไปจากฉากผนังในที่สุด ในช่วงบ่ายถึงเย็น แสงสะท้อนหมุนวนไปตามแนวเข็มนาฬิกาสะท้อนคลื่นเงาน้ำไปยังผู้เข้าชมงานและระเบียบทางเดินของอาคารหอนิทรรศการ ปรากฏการณ์แห่งแสงสะท้อนจากผ่ายได้สร้างความพิเศษดึงดูดให้ผู้ชมได้สัมผัสปรากฏการณ์แห่งน้ำและแสงในชุดผลงาน

ภาพที่ 31 เงาสะท้อนของผิวน้ำที่ไหลเวียนไปในทิศทางเดียวกัน สวนทางไปมา และระยิบระยับกระจายตัวไปตามผนัง กิ่งไม้ ลำต้นและบริเวณโดยรอบผ่ายที่จัดวางไว้

ผลการจัดวางผลงานในชุดเหมืองฝายสายน้ำแห่งภูมิปัญญาระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและ นำเสนอกระบวนการฟื้นฟูระบบเหมืองฝายในรูปแบบวิถีทัศน์ได้นำเสนอประเด็นกระบวนการชุมชนในการแก้ไขปัญหาการละทิ้งระบบเหมืองฝาย 2 ประการ คือ

(1) วิถีทัศน์สารคดี (Documentary) เป็นกระบวนการฟื้นฟูระบบเหมืองฝายให้กลับมามีชีวิตอีกครั้งด้วยการจัดกิจกรรมร่วมกับชุมชน และกลุ่มคณะบุคคลต่างๆ บนรากเหง้าเชิงวัฒนธรรม โดยนำพิธีกรรมมาช่วยกระตุ้นจิตสำนึกชุมชนให้กลับมาจัดการและรักษาแหล่งน้ำชุมชนให้กลับมามีชีวิต การสร้างสรรค์กิจกรรมสร้างฝายระหว่างชาวบ้านกับกลุ่มคณะบุคคล และเยาวชนรุ่นใหม่ ข้อมูลเชิงสารคดีเน้นกระบวนการทำงานฟื้นฟูภูมิปัญญาเหมืองฝายร่วมกับชุมชน ซึ่งสามารถทำให้ผู้เข้าชมได้ทราบเรื่องราวอันเป็นที่มาของกระบวนการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะร่วมสมัย

(2) ผลงานสร้างสรรค์ในชุดเหมืองฝายสายน้ำแห่งภูมิปัญญาระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติได้ริ่สร้างรูปแบบเหมืองฝายและภูมิปัญญาในการกักเก็บและแจกจ่ายน้ำมาสร้างสรรค์ในพื้นที่ใหม่โดยผู้ศึกษาสร้างภาพแทนความร่วมมือร่วมใจของชาวบ้านจากระบบเหมืองฝายด้วยการจัดเรียงไม้ไผ่ขึ้นให้เป็นอ่างฝายขนาดใหญ่ จัดระบบการกักเก็บ ไหลเวียน และลดหลั่นของกระแสน้ำภายในฝาย ซึ่งได้ค้นพบว่า แสงอาทิตย์ที่สะท้อนการเคลื่อนไหวของกระแสน้ำสามารถสร้างความระยิบระยับปรากฏขึ้นบนฉากผนังและสภาพสิ่งแวดล้อมธรรมชาติไว้โดยรอบ แสงสะท้อนมีการเคลื่อนไหวไปในทิศทางเดียวกัน สวนทางและขัดแย้งกัน และสุดท้ายจางหายไปตามกาลเวลา

การจัดวางฝ่ายสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่ได้ภาพแทนจากเหมืองฝายดั้งเดิมซึ่งแฝงไว้ด้วยการจัดการระบบน้ำ ความร่วมแรงร่วมใจของชาวบ้าน และความเคารพยำเกรงกตัญญูต่อน้ำและป่า รูปลักษณะแห่งการสะท้อนแสงในระยะเริ่มต้นช่วงเช้าที่ปรากฏขึ้นเป็นรูปลักษณะของฝายที่ลดหลั่นทอดตัวลงเป็นขั้นๆ มีการเคลื่อนไหวของกระแสน้ำอยู่ 3 แบบ คือการเคลื่อนที่ไปในทิศทางเดียวกันในช่วงระยะเวลาหนึ่ง บางครั้งสวนทางและขัดแย้งกัน ซึ่งทำให้เกิดจังหวะแห่งการเคลื่อนไหวในรูปแบบซ้ำๆ การสวนทางและขัดแย้งกัน รูปลักษณะฝายที่เป็นขั้นๆ ลดหลั่นกันนั้นได้คลี่คลายตัวรวมกันไว้รูปทรง เหลือเพียงแต่เป็นการเคลื่อนที่ของแสงและเงาที่เร่งเร้าและเนิบช้าจางหายไปในที่สุด

ปรากฏการณ์แห่งแสงสะท้อนน้ำจากจุดเริ่มต้นรูปทรงของฝายที่สะท้อนผิวน้ำปรากฏขึ้นบนฉากผนังมีเค้าโครงที่เป็นรูปธรรม (Realistic Form) แสงสะท้อนผิวน้ำเกิดความรู้สึกเร่งเร้าขึ้น คลี่คลายและจางไปได้เปลี่ยนความเป็นรูปธรรมแห่งฝายไปในเชิงรูปแบบนามธรรม (Abstract) การสัมผัสด้วยการมองเห็นความเปลี่ยนแปลงของแสงสะท้อนผิวน้ำก่อให้เกิดความรู้สึกตื่นตา เร่งเร้า สับสนและขัดแย้งกัน วกวนสลับไปมาเป็นช่วงๆ ตามจังหวะแห่งแสงสะท้อนที่เคลื่อนไหวก่อให้เกิดความคลุมเครือในสภาวะทางอารมณ์ความรู้สึก ซึ่งไม่สามารถบังคับควบคุมปรากฏการณ์ธรรมชาตินั้นไว้ได้ เป็นผลต่อแรงจินตนาการที่กว้างไกลไปกว่าสายตาที่มองเห็น คือการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป (ไตรลักษณ์) สัจธรรมแห่งธรรมชาติ ปรากฏการณ์แสงสะท้อนน้ำจากฝายสร้างสรรค์ได้สื่อความหมาย ระบบการไหลเวียนของน้ำ ความเปลี่ยนแปลงของแสงสะท้อนสร้างปรากฏการณ์ความเปลี่ยนแปลงจากรูปธรรมสู่นามธรรม สภาวะทางอารมณ์ที่ไม่สามารถควบคุมได้ ก่อเกิดความเคารพยำเกรง สร้างการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

ผลงานในชุดเหมือนฝายสายน้ำแห่งภูมิปัญญาระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่ผู้ศึกษาสร้างขึ้นมีแนวคิดแตกต่างไปจากนิยามของปรีชา เถาทอง (2522) เกี่ยวกับแสงและเงาที่ปรากฏในอาคารสถาปัตยกรรมไทยในชุดผลงาน “จิตรกรรมรูปทรงของแสงบนเนื้อที่ของเงา” ซึ่งศิลปินสร้างอารมณ์ความรู้สึกแรงจินตนาการที่สัมผัส “แสงและเงา” ที่เปลี่ยนแปลงจากความเป็นรูปธรรมสู่นามธรรมเกิดอวัจค์แห่งความสงบ เกิดสมาธิ ส่วนแนวคิดศิลปิน Elizabeth Ogilvie (2005) ในชุดผลงาน “Bodies of Water” สร้างความเคลื่อนไหวของน้ำด้วยการจัดวางเนื้อหาวิทัศน์ทัศน์และดนตรี แตกต่างไปจากผลงานฝายสร้างสรรค์ที่ผู้ศึกษาเน้นการเปลี่ยนแปลงรูปลักษณ์แห่งฝาย เส้นทางทางไหลเวียนน้ำ และการลดหลั่นสู่ความเป็นนามธรรมของด้วยแสงสะท้อนผิวน้ำที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาโดยไม่สามารถควบคุมธรรมชาตินั้นไว้ได้ ฝายสร้างสรรค์มีที่มาจากระบบเหมือนฝายลำนานำได้นำมารื้อสร้างในพื้นที่ใหม่ ผ่านกระบวนการทางสังคมและวัฒนธรรมผลักดันให้ปรากฏการณ์แห่งแสงสะท้อนน้ำได้เชื่อมผู้คนเข้ากับความสัมพันธ์ธรรมชาติผ่านความร่วมมือร่วมใจในการพิทักษ์รักษาแหล่งน้ำชุมชนไว้ใช้ในวิถีชีวิตในสังคมลำนานสมัยใหม่ เหมือนฝายและสายน้ำมีความสำคัญต่อชีวิตซึ่งมีอาจละทิ้งไปได้

การสร้างสรรค์ผลงานในชุด “เหมือนฝายสายน้ำแห่งภูมิปัญญาระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ” ผลสัมฤทธิ์ของผลงานได้ตอบวัตถุประสงค์และแนวความคิดในการสร้างสรรค์ผลงาน ซึ่งได้ข้อค้นพบใหม่ โดยมีที่มาจากภูมิปัญญาเหมือนฝายเป็นฐานความคิด และถ่ายทอดออกมาเป็นผลงานสร้างสรรค์ วิธีคิดและกระบวนการทำงานสร้างสรรค์ในผลงานชุดนี้เป็นประโยชน์ในการสร้างสรรค์ต่อไปในอนาคต

บรรณานุกรม

- กรมพัฒนาที่ดิน. โครงการเฉลิมพระเกียรติตามรอยพระบาท ครองราชย์ 60 ปี
ฟื้นฟูปฐพีไทยเขตพัฒนาที่ดินลุ่มน้ำแม่สา ตำบลโป่งแยง อำเภอแม่ริม
จังหวัดเชียงใหม่. กรุงเทพฯ: กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและ
สหกรณ์, 2546.
- กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 61. กรุงเทพฯ: ชวนการพิมพ์, 2516.
- กุลพล อมตอชาชัย. ประสิทธิผลของการแปลงสินทรัพย์เป็นทุนในอุทยาน
แห่งชาติดอย สเทพ-ปุย: กรณีศึกษาบริเวณผาดำและน้ำตกแม่สา.
เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2549.
- จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. เจ้าดารารัศมี. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2557.
- ดวงแก้ว สนิต. ประวัติขุนหลวงพะงั่วกับพระนางเจ้าจามเทวี ตำรายา
สมุนไพรพื้นบ้าน รวมพิธีแผนโบราณ. เชียงใหม่: ม.ป.พ, 2548.
- บุญคิด วัชรศาสตร์. พระธรรมเทศนาพื้นเมืองเหนือเรื่อง มัจฉาพระยาปลา
ช่อน. เชียงใหม่: ธาราทองการพิมพ์, ม.ป.ป.
- ปรีชา เกาทอง. แนวความคิดสร้างสรรค์งานจิตรกรรมของ ปรีชา เกาทอง.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิษณุ, 2522.
- พรทิพย์ เขียรธีรวิทย์. ชลประทานราษฎร์: การจัดการน้ำโดยชุมชน. เชียงใหม่:
คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543.

พรพิไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน.
กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2546.

พรพิไล เลิศวิชา และคณะ. เหมืองฝาย: จัดการน้ำ จัดการคน บนพื้นฐาน
ภูมิศาสตร์และวัฒนธรรม. เชียงใหม่: ธารปัญญา, 2552

คณะวิศวกรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. โครงการบริหารจัดการ
ทรัพยากรน้ำจังหวัดเชียงใหม่: แผนพัฒนาและจัดการทรัพยากรน้ำ
ระดับอำเภอ. เชียงใหม่: คณะวิศวกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
2553.

ยศ สันตสมบัติ. ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการ
พัฒนาอย่างยั่งยืน. เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2542.

ศรีเลา เกษพรหม. ลัวะเยยะไร่ ไทลื้อนา. เชียงใหม่: มิ่งเมือง, 2541.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. ้วยอาจ. ดำนานพื้นเมืองเชียงใหม่.
กรุงเทพฯ: ตรีสวิน, 2543.

อุดม รุ่งเรืองศรี. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่มที่ 15. กรุงเทพฯ:
มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.

Ogilvie, E. *Bodies of water*. Nethergate: Dundee Contemporary
Arts, 2005.

Wittenborn, R & Biegert, C. *A River drowned by water: the James
Bay project*. Bangkok: Goethe-Institute, 1991.

ผู้เขียนขอขอบคุณ

อาจารย์วิณี พานิชพันธ์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สืบศักดิ์ แสนยาเกียรติคุณ
ภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ได้เอื้อเฟื้อภาพ
การตีและเลี้ยงผีฝ่าย
